

A detailed historical map of the Warmia and Mazuria region, rendered in a light green monochrome. The map shows a network of rivers, numerous towns and castles, and various geographical features. Large letters 'N', 'A', 'G', 'I', 'A', 'R', 'M', 'M', 'land' are scattered across the map, likely representing administrative divisions or historical names. The map is the background for the book cover.

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Rafała Soleckiego

Tom 4

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

Tom 4

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Rafała Soleckiego

Tom 4

Autorzy:
Przemysław Jażdżyk, Anna Lejzerowicz, Kamil Rabięga,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Dawid F. Wieczorek

Warszawa 2024

Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 2. Warmia Wschodnia i Natangia Tom 4

Publikacja recenzowana do druku przez
dr. Marka Jagodzińskiego
i dr. Łukasza Miechowicza

Redakcja: Rafał Solecki
Projekt książki: Bartłomiej Gruszka
Skład: Rafał Solecki
Korekty: Jagoda Biskont
Projekt okładki: Rafał Solecki

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
Warszawa 2024

ISBN 978-83-8281-468-2 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8281-469-9 (wersja elektroniczna)

Publikacja naukowa finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018–2023,
nr projektu 11H 18 0117 86, kwota finansowania 1 346 853 zł

Wydawnictwo:
Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Dewajtis 5, domek nr 2
01-815 Warszawa
+48 22 561 89 23 (wew. 323)
wydawnictwo@uksw.edu.pl

SPIS TREŚCI

GMINA LELKOWO

Głębock, st. 5	7
Jarzeń, st. 1	21
Wilknity, st. 6	41

GMINA ORNETA

Orneta, st. 7	67
Opin, st. 16	79

GMINA PŁOSKINIA

Giedyle, st. 1	103
Dąbrowa, st. 8	125
Dąbrowa, st. 9	145

GMINA PIENIĘŻNO

Bornity, st. 12	165
Wojnity, st. 1	185
Pieniężno (Kajnity, st. 2)	207
Kajnity, st. 1	233
Lubianka, st. 6	249
Wopy, st. 5	305

WERYFIKACJE NEGATYWNE

Wilknity, st. 1, gm. Lelkowo	327
Bieniewo, st. 7, gm. Lubomino	333
Rogiedle, st. 1, gm. Lubomino	339
Wilczkowo, st. 1, gm. Lubomino	343
Chwałęcín, st. 2, gm. Orneta	347
Osetnik, st. 2, gm. Orneta	351
Tawty, st. 1, gm. Orneta	367
Łoźnik, st. 6, gm. Pieniężno	371
Różaniec, st. 2, gm. Pieniężno	377

Wykaz cytowanej literatury	381
----------------------------------	-----

Wojnity, st. 1

Gmina Pieniężno

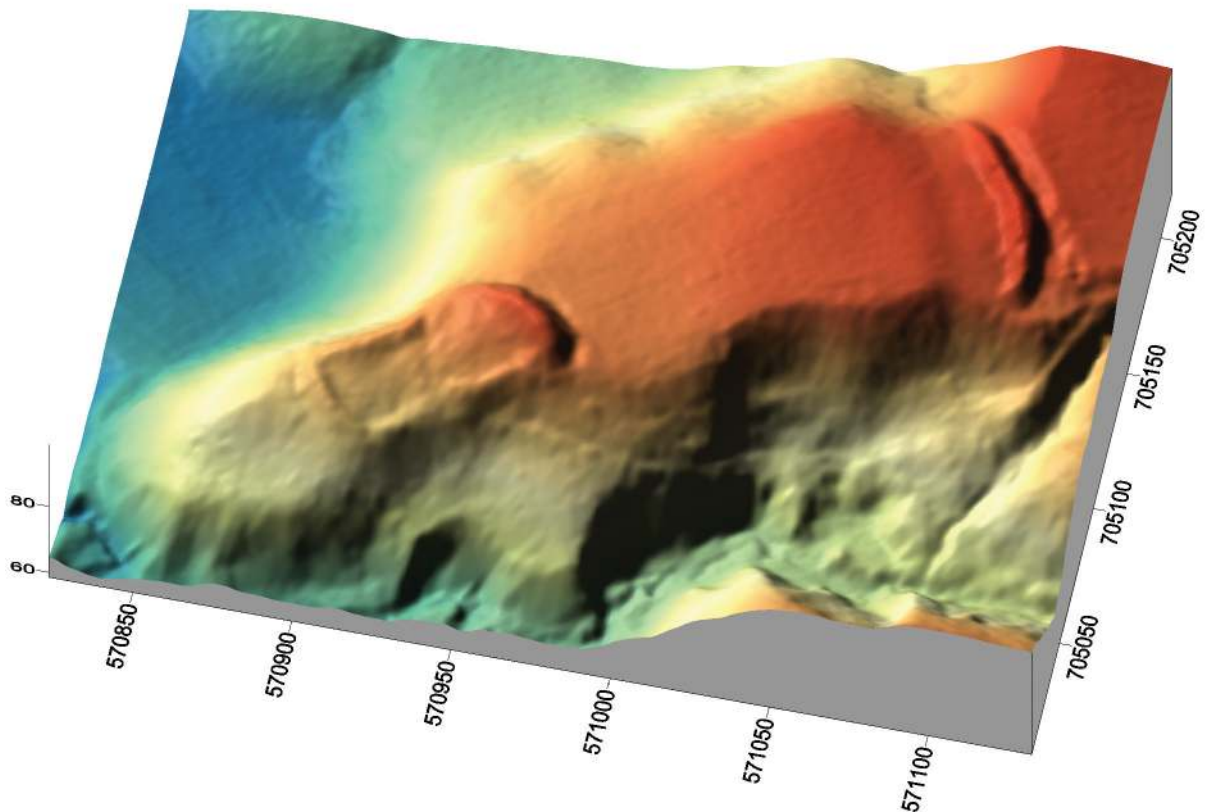
Powiat braniewski

AZP 15-57/34

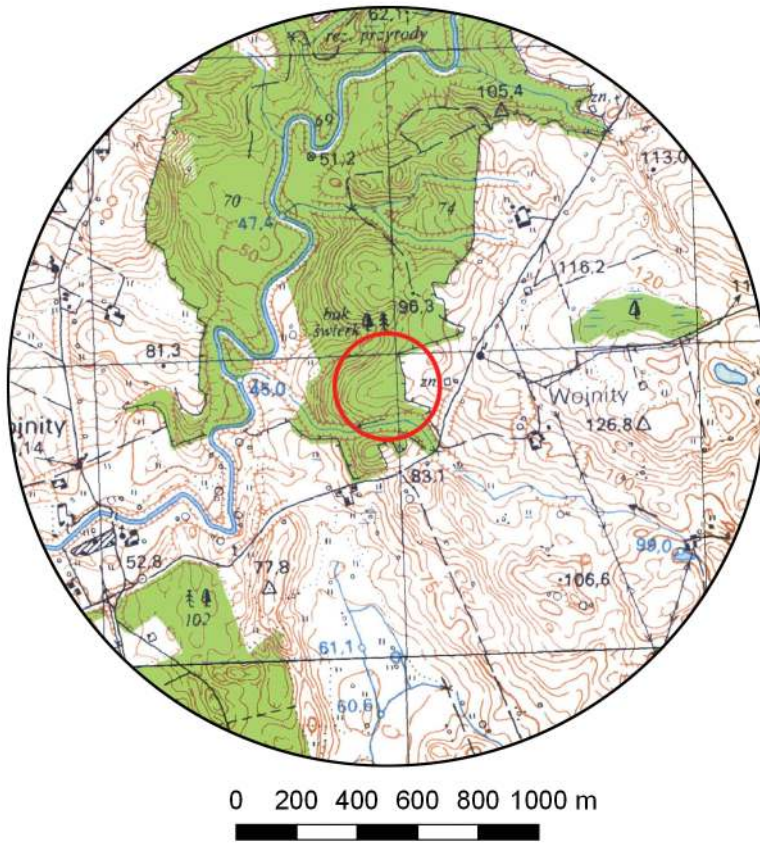
Współrzędne geograficzne:

N 54° 12' 18"

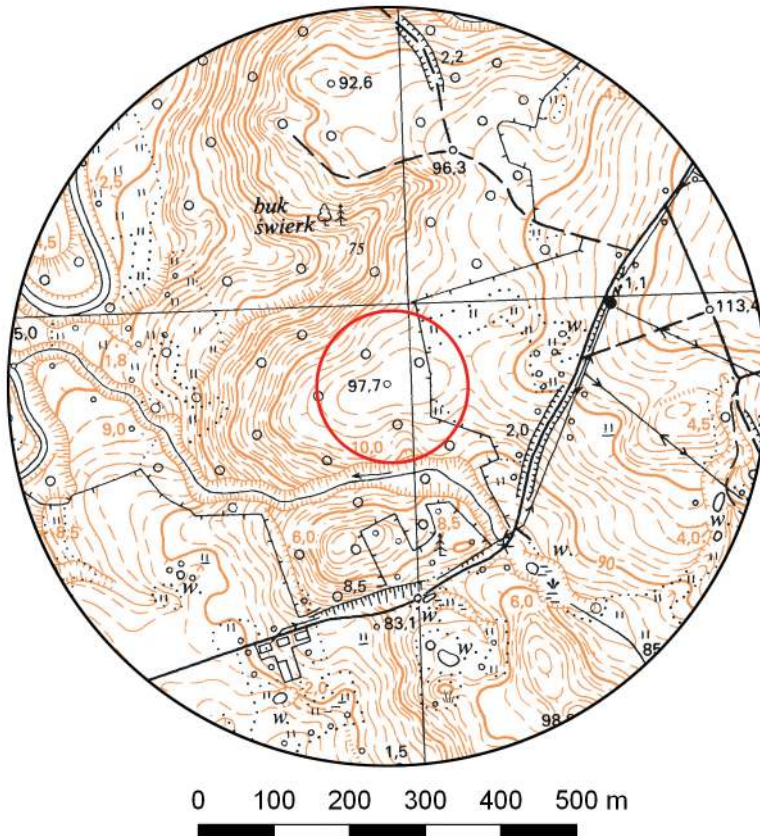
E 20° 5' 17"

Ryc. 1. Grodzisko w Wojnitych, st. 1
na mapie w skali 1:25 000
(na podstawie materiałów GUGiK,
oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Wojnitych, st. 1
na mapie w skali 1:10 000
(na podstawie materiałów GUGiK,
oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA

I JEGO FORMA

DANIEL SKOCZYLAS I RAFAŁ SOLECKI

Grodzisko w Wojnitach, (niem. *Woynitz*), st. 1 położone jest w odległości około 1 km na północny wschód od wsi Wojnity. Obecnie stanowisko znajduje się w obrębie ewidencyjnym Kajnity (niem. *Heistern*), od których odległe jest o 2,8 km na południowy wschód. W kwietniu 1987 roku stanowisko było weryfikowane w terenie przez Marka Szymczyka, który wykonał dla niego Kartę Ewidencji Stanowiska Archeologicznego¹. W sprawozdaniu z przeprowadzonego rozpoznania autor opisał stanowisko następująco: „grodzisko o nieustalonej chronologii i przynależności kulturowej”².

Grodzisko znane było już badaczom niemieckim. Na początku XIX wieku opisał je i naszkicował Johann Michael Guise (ryc. 3). W 1894 roku wzmiankował o nim Adolf Bötticher³, następnie w 1908 roku w swym spisie wymienił je Emil Hollack (przypisując je do Pieniężna, niem. *Mehlsack*), nazywając *Burgwall*⁴, a później dwukrotnie opisał je również Hans Crome w 1937 i 1940 roku, nazywając *Schwedenschanzen* oraz *Fliehbürg* i określając chronologię stanowiska jako staropruską⁵. Na niemieckich mapach stano-

wisko oznaczano nazwą *Schweden shanze*⁶ i *Schanze K.D*⁷. Grodzisko zostało także skatalogowane w okresie międzywojennym, a jego karta (ryc. 4) znajduje się w zbiorze *Burgwallkartei*, przechowywanym obecnie w *Die Prussia-Sammlung* w *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie.

Pomimo że grodzisko znane było od dawna, dopiero w 2021 roku przeprowadzono pierwsze wykopaliskowe badania weryfikacyjne. Było to o tyle konieczne, że dotychczasowa chronologia stanowiska opierała się na sugestjach badaczy niemieckich niepopartych żadnymi źródłami.

Stanowisko położone jest na wysokim cyplu. Od południa opływa je bezimienny strumień, który około 300 m dalej wpada do rzeki Wąlszy. Różnica wysokości pomiędzy dnem doliny strumienia a powierzchnią majdanu dochodzi do 23 m, a różnica wysokości pomiędzy doliną Wąlszy a powierzchnią majdanu dochodzi do 33 m.

Grodzisko posiada dwa wały i fosę (ryc. 5). Wał zewnętrzny wraz z fosą odcina cypel od wysoczyzny. Pomiędzy wałem zewnętrznym i wewnętrznym znajduje się *plateau* o wymiarach około 45 × 135 m i powierzchni około 78 arów. Tak duży rozmiar może wskazywać, że jest to umocnione podgrodzie. Wał wewnętrzny ma w rzucie poziomym kształt nieregularnego prostokąta, wydętego w kierunku podgrodzia i z zaokrąglonymi narożnikami od strony doliny. Wydzielony przez

¹ KESA 15-57/34.

² Sprawozdanie z badań powierzchniowych obszaru AZP 15-57; w archiwum NID.

³ Bötticher 1894: 177; Łapo 2009: 279.

⁴ Hollack 1908: 98.

⁵ Crome 1937: 103; 1940: 144.

⁶ *Topographische Karte* 1:25 000 (*Meßtischblatt*), karta *Mehlsack* (471), z 1913 r.

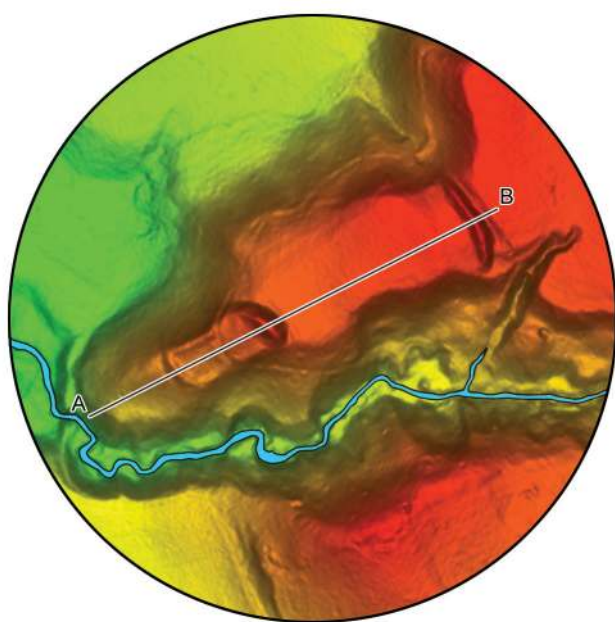
⁷ *Topographische Karte* 1:25 000 (*Meßtischblatt*), karta *Mehlsack* (471/1786), z 1932 r.

Ryc. 3. Grodzisko w Wojnitach, st. 1 na szkicu J.M. Guisego, lata 30. XIX wieku (źródło: *Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte*, PM-IXh 001955)

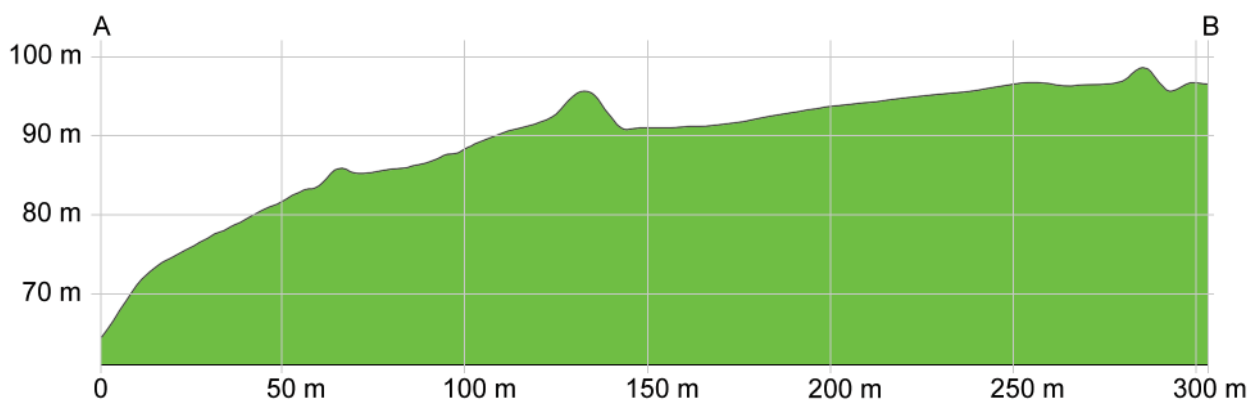
Ryc. 4. Grodzisko w Wojnitach, st. 1 na karcie ze zbioru *Burgwall-kartei* (źródło: *Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte, PM-IXh*)

Ryc. 5. Grodzisko w Wojnitach, st. 1 na obrazowaniu ALS (na podstawie materiałów GUGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 6. Przekrój grodziska w Wojnitach, st. 1 uzyskany z danych ALS (na podstawie materiałów GUGiK, oprac. R. Solecki)

wał wewnętrzny majdan (ryc. 9) ma wymiary 16×50 m i powierzchnię około 9,8 ara. Zarówno powierzchnia podrodzia, jak i majdanu lekko opadają w kierunku zachodnim (ryc. 6). Wał zewnętrzny (ryc. 7) ma długość 65 m i szerokość u podstawy do 10 m. Jego wyso-

kość względem powierzchni od strony podgrodzia dochodzi do 2,2 m, a wysokość względem dna fosy dochodzi do 2,7 m. Najwyższy punkt wału osiąga poziom 98,8 m n.p.m. Jest to zarazem najwyższy punkt w granicach całego grodziska. Wał wewnętrzny (ryc. 8) ma

Ryc. 7. Wojnity, st. 1. Widok ze szczytu wału zewnętrznego w kierunku północnym (fot. R. Solecki)

Ryc. 8. Wojnity, st. 1. Widok ze szczytu wału wewnętrznego w kierunku południowo-wschodnim (fot. R. Solecki)

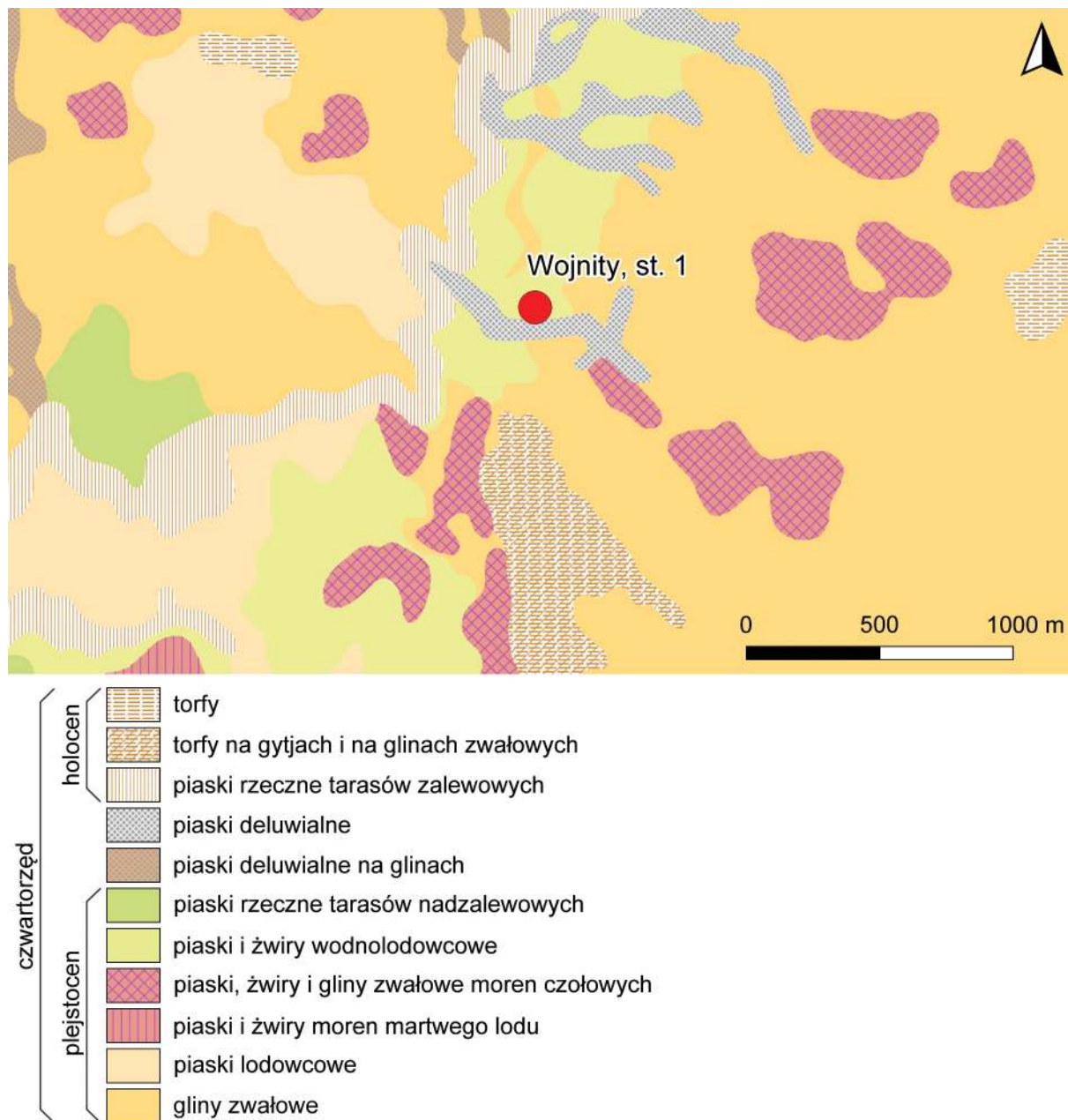

Ryc. 9. Wojnity, st. 1. Widok ze szczytu wału wewnętrznego na majdan (fot. R. Solecki)

długość 168 m, a szerokość u podstawy w najszerszym miejscu (od strony podgrodzia) dochodzi do 19 m. Wysokość wału wewnętrznego na odcinku, gdzie rozdziela on majdan i podgrodzie dochodzi do 4,8 m, a najwyższy punkt osiąga poziom 96,6 m n.p.m. Wał ten od strony doliny jest wyraźnie mniejszy. Jego średnia wysokość wynosi około 1 m, przy szerokości u podstawy 5–7 m. Na samym końcu cypla, już poza umocnieniami wału wewnętrznego, znajduje się małe wypłaszczenie, które

być może także było związane z grodziskiem. Powierzchnia całego stanowiska wynosi około 1,4 ha.

Grodzisko znajduje się na obszarze zaleśnionym. Jego powierzchnię porasta las mieszanym. Na obszarze majdanu dominują gatunki liściaste, głównie dąb, rzadziej olcha i brzoza. Na dużej części podgrodzia rosną młode świerki, które uniemożliwiają prowadzenie tam badań. Przedpole grodziska porastają sosny i dęby.

Ryc. 10. Wycinek arkusza *Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski* z zaznaczonym stanowiskiem w Wojnitach, st. 1 (źródło: www.cbdgmapa.pgi.gov.pl/arcgis/services/kartografia/smgp50k/MapServer/WMS/Server, oprac. R. Solecki)

ŚRODOWISKO FIZYCZNOGEOGRAFICZNE

RAFAŁ SOLECKI

Według podziału fizycznogeograficznego Polski Jerzego Kondrackiego grodzisko w Wojnitach, st. 1 znajduje się w makroregionie Nizina Staropruska i mezoregionie Wzniesienia Górowskie⁸. Zaktualizowany podział fizycznogeograficzny Polski⁹ zaproponowany przez zespół pod kierownictwem Jerzego Solona nie zmienia przypisania stanowiska do mezoregionu, ale pozwala stwierdzić, że znajduje

się ono przy jego południowej granicy, gdzie przechodzi w Równinę Ornecką. Jak zauważa J. Kondracki obszar ten ma dobrze rozwinięty system dolin, a rzadkością są jeziora¹⁰.

Grodzisko położone jest przy południowym końcu głębokiego jaru przecinającego wysoczyznę polodowcową, którego dnem płynie rzeka Wąlsza. Stoki tego jaru mają wysokość dochodzącą do 50 m. Na około czterokilometrowym odcinku tego jaru, który ciągnie się od Pieniężna do Wojnit, poziom rzeki opada o niemal 20 m, z około 69 m na 49 m n.p.m.¹¹ Wartki nurt rzeki wypływał tu gliny zwałowe odsłaniając liczne głazy, któ-

⁸ Kondracki 2002: 101–102.

⁹ Solon *et al.* 2018.

¹⁰ Kondracki 2002: 101.

¹¹ Rabek i Młyńczak 2002: 11–12.

rymi wyłożone jest dno doliny. Cały pas doliny porośnięty jest lasami grądowymi i łągowymi. Obszar ten w 1957 roku został objęty ochroną w ramach rezerwatu „Dolina rzeki Walszy” w zarządzie Nadleśnictwa Orneta¹².

Według *Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski* w skali 1:50 000 (ryc. 10) na obszarze stanowiska występują piaski i żwiry wodnolodowcowe powstałe w stadiale górnym zlodowacenia Polski. Zalegają one na glinach zwałowych, które występują w obrębie sąsiadującej ze stanowiskiem wysoczyzny. W dolinie znajdującej się bezpośrednio na południe od grodziska występują piaski deluwialne¹³. Według *Mapy Litogenetycznej Polski* w skali 1:50 000 stanowisko znajduje się na obszarze występowania piasków żwirowatych pochodzenia wodnolodowcowego. Według *Mapy Hydrogeologicznej Polski* w skali 1:50 000 tuż obok grodziska, w dolinie rzeki Walszy wybijają źródła wody.

¹² Antolak 2013: 16–17.

¹³ Rabek i Młyńczak 2002.

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

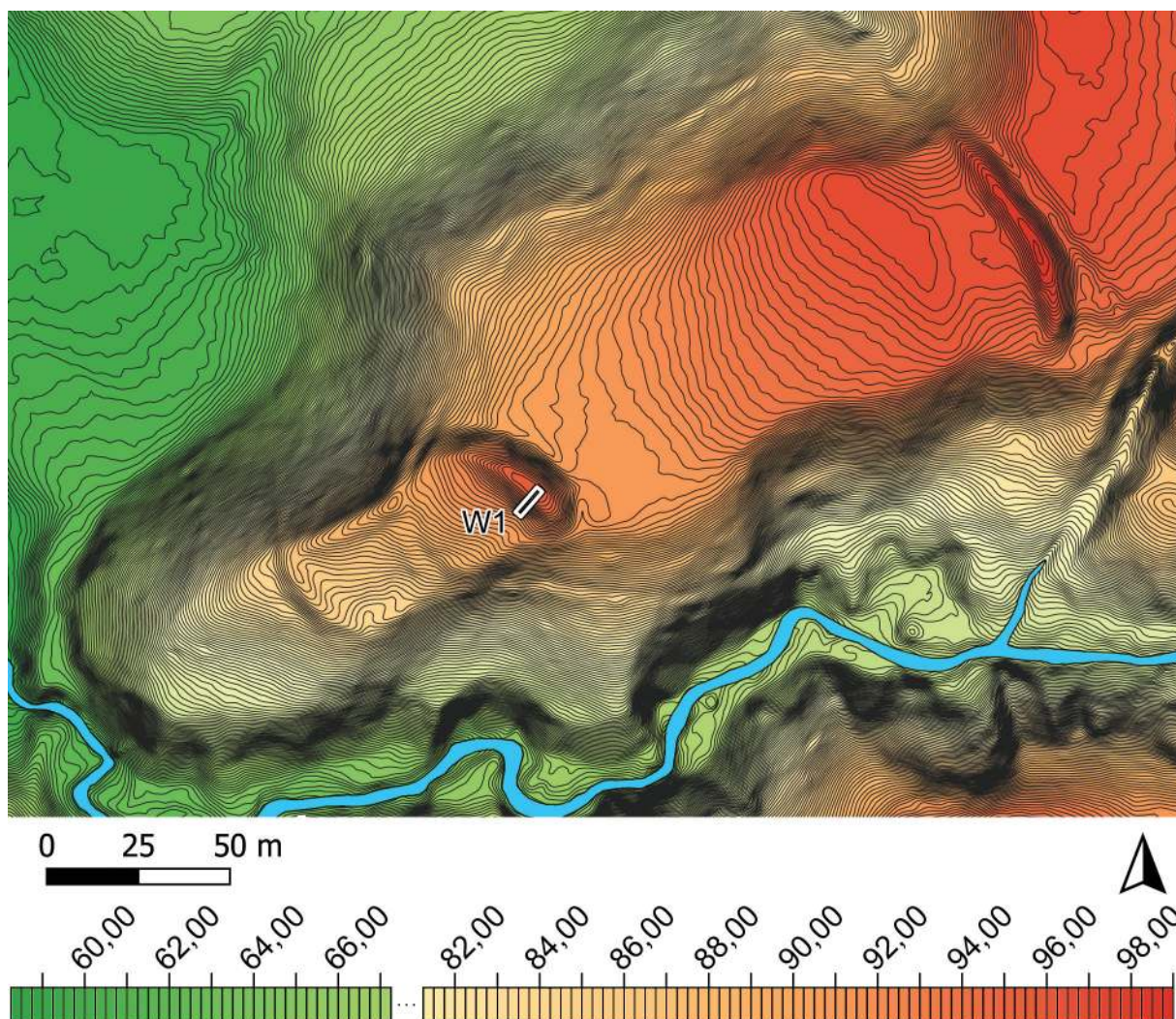
DANIEL SKOCZYLAS I RAFAŁ SOLECKI

Przebieg badań terenowych

Do badań wytypowano część wału wewnętrznego, na odcinku gdzie rozdziela on podgrodzie i majdan, w miejscu występowania na powierzchni pojedynczych fragmentów ceramiki. Wykop archeologiczny (W1) wytyczono w taki sposób, aby przecinał nasyp wału i wkraczał na majdan. Wymiary wykopu wynosiły 2 × 9 m, a jego lokalizację w obrębie stanowiska przedstawia rycina 11.

Stratygrafia stanowiska

W trakcie omawianych badań archeologicznych wydzielono łącznie 24 jednostki stratygraficzne (tabela 1). Możliwe było ich rozdzielenie pomiędzy warstwy naturalne i trzy fazy „użytkowe”. Diagram Harrisa dla wydzielonych jednostek stratygraficznych przedstawia rycina 12, a zadokumentowane powierzchnie ryciny 13–14.

Ryc. 11. Wojnity, st. 1. Plan grodziska z naniesionym wykopem archeologicznym (oprac. R. Solecki)

Warstwy naturalne

W trakcie obecnych badań, jako jednostkę naturalną zidentyfikowano drobno-, średnio-, a w niższych partiach także gruboziarnisty piasek z żelazistymi wytrąceniami 9. Jego najwyższy zanotowany punkt znajdował się w osi wału wewnętrzznego i osiągał poziom 93,65 m n.p.m.

Faza I

Z fazą I należy wiązać pierwsze ślady osadnictwa na obszarze stanowiska. Do fazy tej zaliczono sypki piasek z żelazistymi wytrąceniami 13, który znajduje się w osi widocznego w terenie wału. Obecnie warstwa ta ma miąższość do 15 cm, ale być może jest to relik zniszczonego, najstarszego wału. Za taką interpretacją przemawia występowanie ponad tą warstwą grubego na niemal 25 cm pokładu piasku przemieszany z węglami drzewnymi 7, który może być pozostałością po zniszczonej konstrukcji drewnianej umacniającej wał. Dodatkowo, równoległe do osi wału, od strony majdanu, widoczny jest uchwycony fragmentarycznie rów 19, o przekroju nieckowatym, szerokości do 200 cm i głębokości do 70 cm, który mógł pełnić funkcję zagłębienia przywałowego. Z warstwy 7 pobrano próbę węgla do analizy radiowęglowej. Wynik tej analizy dał po kalibracji przedział lat 774–990 n.e. z prawdopodobieństwem 95,4%. Po obniżeniu prawdopodobieństwa do 89,6% przedział lat zawęży się do okresu 827–990 n.e.¹⁴ Budowę umocnień należałoby zatem wiązać z wczesnośredniowiecznym osadnictwem plemion pruskich. Z warstw związanych z tą fazą nie pozyskano materiału zabytkowego, który mógłby potwierdzić taką chronologię.

Faza II

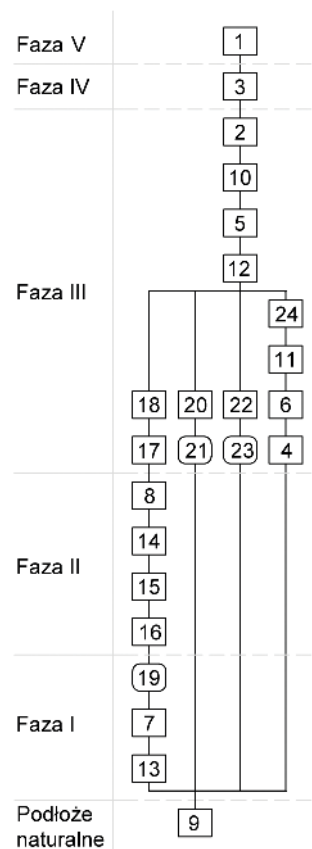
Do fazy II zaliczono jednostki stratygraficzne wydzielone w obrębie zagłębienia przywałowego 19. Znalazły się one tam najpewniej w wyniku bezpośrednio zniszczenia konstrukcji drewnianej, której fragmenty widoczne są w obrębie warstwy 7, a później także w wyniku procesów erozyjnych, które doprowadziły do wypełnienia zagłębienia. W kolejności stratygraficznej wydzielone jednostki to: sypki piasek 16, nieregularne soczewki piasku z dużą domieszką węgla drzewnych 15, sypki piasek przemieszany z drobinami węgla

drzewnych 14 oraz sypki piasek 8. Z warstwy tej nie pozyskano żadnego materiału zabytkowego.

Faza III

Faza ta wyznacza okres odbudowy starszego wału w nowej, zdecydowanie masywniejszej formie. Proces budowy wału można podzielić na trzy etapy:

- przygotowanie obszaru pod planowaną budowę. W ramach tych prac rozgarnięto starszy wał, a materiałem z niego – sypkim piaskiem z pojedynczymi drobinami węgla drzewnych 17 oraz piaskiem przemieszanym z dużą domieszką węgla drzewnych 18 – wyrównano pozostałość po zagłębieniu przywałowym;
- wygradzenie pasa ziemi pod przyszły wał. Być może śladem takiego wygradzenia są dołki posłupowe, które zadokumentowano w odległości około 4,5 m od osi wału, od strony majdanu. Pierwszy dołek 23 miał średnicę 30–40 cm i głębokość do 20 cm. Jego wypełniskiem był piasek z dużą domieszką materii organicznej 22. Drugi wkop 21 uchwycono tylko fragmentarycznie, a jego pozostała część znajdowała się poza granicą wykopu. Jego wypeł-

Ryc. 12. Wojnity, st. 1. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

¹⁴ Analiza przeprowadzona w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, próba nr Poz-149693.

Tabela 1. Wojnity, st. 1. Katalog warstw i obiektów oraz ich zależności stratygraficznych
(oprac. D. Skoczylas i R. Solecki)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne geodezyjne (PUWG 1992)	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
							Znajduje się pod	Znajduje się nad
1	-	1	Obszar całego stanowiska	X=705081,7-705089,9; Y=570955,5-570963,0	Sypki piasek z bardzo dużą domieszką materii organicznej; miąższość do 30 cm; humus leśny	2.5Y 2/1	-	2, 3
2	-	1	Wał wewnętrzny	X=705085,6-705089,9; Y=570958,9-570963,0	Sypki piasek z domieszką materii organicznej; miąższość do 100 cm; nasyp wału wewnętrznego	2.5Y 7/3	1, 3	5, 10
3	-	1	Wał wewnętrzny i majdan	X=705081,7-705088,3; Y=570955,5-570961,8	Sypki piasek z dużą domieszką materii organicznej; miąższość do 30 cm; warstwa erozyjna	2.5Y 4/3	1	2, 4, 6, 10
4	-	1	Majdan	X=705081,7-705085,2; Y=570955,5-570959,1	Sypki piasek z domieszką materii organicznej i żelazistymi wytrąceniami; miąższość do 25 cm; niwelacja związana z formowaniem wału wewnętrznego	10YR 6/6	3, 6	9
5	-	1	Wał wewnętrzny	X=705085,2-705089,9; Y=570958,5-570963,0	Sypki piach z domieszką materii organicznej i pojedynczymi drobinami węgla drzewnych; miąższość do 75 cm; nasyp wału wewnętrznego	10YR 6/2	2, 10	7, 8, 12
6	-	1	Wał wewnętrzny i majdan	X=705082,4-705085,9; Y=570956,4-570959,3	Sypki piasek z domieszką materii organicznej i węglami drzewnymi; miąższość do 50 cm; poziom użytkowy u podłoża wału wewnętrznego	10YR 5/2	3, 10, 11	4, 9
7	-	1	Wał wewnętrzny	X=705087,1-705089,9; Y=570959,9-570963,0	Piasek przemieszany z węglami drzewnymi; miąższość do 25 cm; destrukcja drewnianej konstrukcji na szczycie wału wewnętrznego	10YR 2/1	5, 8, 12	13
8	19	1	Wał wewnętrzny	X=705085,7-705088,5; Y=570958,6-570961,9	Sypki piasek; miąższość do 45 cm; warstwa erozyjna w obiekcie 19	2.5Y 7/4	5, 12, 17, 18	7, 14
9	-	1	Obszar całego stanowiska	X=705081,7-705089,9; Y=570955,5-570963,0	Drobno-, średnio-, w niższych partiach także gruboziarnisty piasek z żelazistymi wytrąceniami; warstwa naturalna	2.5Y 9/4	4, 6, 8, 11, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23	-
10	-	1	Wał wewnętrzny	X=705083,0-705088,3; Y=570956,7-570962,0	Sypki piasek z domieszką materii organicznej; miąższość do 55 cm; nasyp wału wewnętrznego	10YR 6/4	2, 3	5, 6, 11, 12
11	-	1	Wał wewnętrzny	X=705084,0-705086,6; Y=570957,4-570960,3	Przemieszany piasek z domieszką materii organicznej i pojedynczymi węglami drzewnymi; miąższość do 60 cm; nasyp wału wewnętrznego	10YR 6/3	10	6, 9, 12
12	-	1	Wał wewnętrzny	X=705084,9-705089,5; Y=570958,2-570962,6	Piasek z domieszką materii organicznej i pojedynczymi węglami drzewnymi; miąższość do 50 cm; nasyp wału wewnętrznego	10YR 6/3	5, 10, 11	8, 17, 18, 20, 22
13	-	1	Wał wewnętrzny	X=705087,1-705089,9; Y=570959,9-570963,0	Sypki piasek z żelazistymi wytrąceniami; miąższość do 15 cm; nasyp wału wewnętrznego	10YR 8/4	7, 14, 16, 19	9
14	19	1	Wał wewnętrzny	X=705085,7-705088,5; Y=570958,6-570961,9	Sypki piasek przemieszany z drobinami węgla drzewnych; miąższość do 25 cm; warstwa erozyjna w obiekcie 19	10YR 4/1	8	7, 13, 15, 16, 19
15	19	1	Wał wewnętrzny	X=705085,7-705088,5; Y=570958,6-570961,9	Nieregularne soczewki piasku z dużą domieszką węgla drzewnych; średnice w przedziałach 45-70 cm, miąższość do 10 cm; wypełnik obiektu 19	10YR 3/1	14	16
16	19	1	Wał wewnętrzny	X=705085,7-705088,5; Y=570958,6-570961,9	Sypki piasek; miąższość do 10 cm; warstwa erozyjna w obiekcie 19	2.5Y 7/4	14, 15	9, 13, 19
17	-	1	Wał wewnętrzny	X=705085,7-705088,5; Y=570958,6-570961,9	Sypki piasek z pojedynczymi drobinami węgla drzewnych; miąższość do 20 cm; jedna z frakcji niwelacji	10YR 8/3	12, 18	8, 9
18	-	1	Wał wewnętrzny	X=705085,7-705088,5; Y=570958,6-570961,9	Nieregularna soczewka piasku przemieszanego z dużą domieszką węgla drzewnych; średnica 75-120 cm, miąższość do 15 cm; jedna z frakcji niwelacji	10YR 4/2	12	8, 17
19	19	1	Wał wewnętrzny	X=705085,7-705088,5; Y=570958,6-570961,9	Uchwyciony fragmentarycznie wkop, być może rów, w przekroju nieckowaty; szerokość do 200 cm, głębokość do 70 cm; zagłębienie przywałowe?	-	8, 14, 16, 17	9, 13
20	21	1	Wał wewnętrzny	X=705086,1-705087,0; Y=570958,4-570959,1	Piasek z dużą domieszką materii organicznej, wypełnik obiektu 21	10YR 6/4	12	9, 21
21	21	1	Wał wewnętrzny	X=705086,1-705087,0; Y=570958,4-570959,1	Uchwyciony fragmentarycznie wkop, U-kształtny w przekroju; średnica 10 cm, głębokość 20 cm; dołek posłupowy?	-	20	9
22	23	1	Wał wewnętrzny	X=705086,1-705087,0; Y=570958,4-570959,1	Piasek z dużą domieszką materii organicznej, wypełnik obiektu 23	10YR 6/4	12	9, 23

Tabela 1. Wojnity, st. 1. ciąg dalszy (oprac. D. Skoczylas i R. Solecki)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne geodezyjne (PUWG 1992)	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
							Zdajduje się pod	Znajduje się nad
23	23	1	Wał wewnętrzny	X=705086,1-705087,0; Y=570958,4-570959,1	Regularny wkop, owalny w planie, U-kształtny w przekroju; średnica 30–40 cm, głębokość 20 cm; dołek postłupowy	-	22	9
24	-	1	Wał wewnętrzny	X=705084,0-705086,6; Y=570957,4-570960,3	Nieregularne soczewki piasku z dużą domieszką węgla drzewnych; średnice w przedziałach 15–65 cm, miąższość do 10 cm; destrukcja konstrukcji drewnianej	10YR 3/1	12	22

niskiem był piasek z dużą domieszką materii organicznej 20. Przy dołkach tych zarejestrowano układające się horyzontalne nieregularne soczewki piasku z dużą domieszką węgla drzewnych 24, które są prawdopodobnie pozostałościami po spalonych i połamanych elementach drewnianych – być może szalunku trzymającym nasyp ziemny;

- budowa nasypu wału. Ziemię na nasyp brano z najbliższego sąsiedztwa wału, obniżając poziom gruntu wzdłuż jego krawędzi. Obniżenia są dobrze widoczne na Numerycznym Modelu Terenu i na przekroju stanowiska (ryc. 5–6). W W1, u podstawy wału, nie zanotowano ani humusu pierwotnego, ani starszych warstw kulturowych. Ponad calcem znajdowała się niwelacja z redeponowanego piasku calcowego – sypki piasek z domieszką materii organicznej i żelazistymi wytrąceniami 4. Nasyp wału tworzą kolejno: piasek z domieszką materii organicznej i pojedynczymi węglami drzewnym 12, przemieszany piasek z domieszką materii organicznej i pojedynczymi węglami drzewnymi 11, sypki piasek z domieszką materii organicznej i pojedynczymi drobinami węgla drzewnych 5, sypki piasek z domieszką materii organicznej 10 oraz sypki piasek z domieszką materii organicznej 2. Wysokość stworzonego w ten sposób nasypu dochodzi do 165 cm.

W ramach komentarza do formy stworzonego w ten sposób nasypu wału warto wskazać, że pobierana na potrzeby budowy ziemia to starsze warstwy kulturowe przemieszane z zalegającym poniżej nich piaskiem calcowym. Drugie spostrzeżenie to hipotetyczna interpretacja dotycząca wzajemnych relacji warstw 10, 11 i 12. Wszystkie one tworzyły nasyp wału, ale ich zadokumentowany układ powstał najpewniej nieco później – w wyniku osunięcia się części stoku od strony majdanu. Osunięcie nastąpiło z kolei zapewne w wy-

ku uszkodzenia szalunku, który tworzyły słupy z dołów postłupowych 21 i 23, które widoczne są jedynie w obrębie calca, a wyżej nie mają kontynuacji. Zadokumentowane w górnej części warstwy 11 soczewki piasku z dużą domieszką węgla drzewnych 24 to być może pozostałość po uszkodzonym szalunku. Obsunięcie się stoku spowodowałoby także przesunięcie się warstwy kulturowej, która na nim się wytworzyła. To mogłoby tłumaczyć, czym jest nieregularny konglomerat sypkiego piasku z domieszką materii organicznej i węglami drzewnymi 6, który wydzielono u podstawy nasypu wału. Być może jest to pozostałość, po osuniętej warstwie kulturowej z okresu funkcjonowania wału?

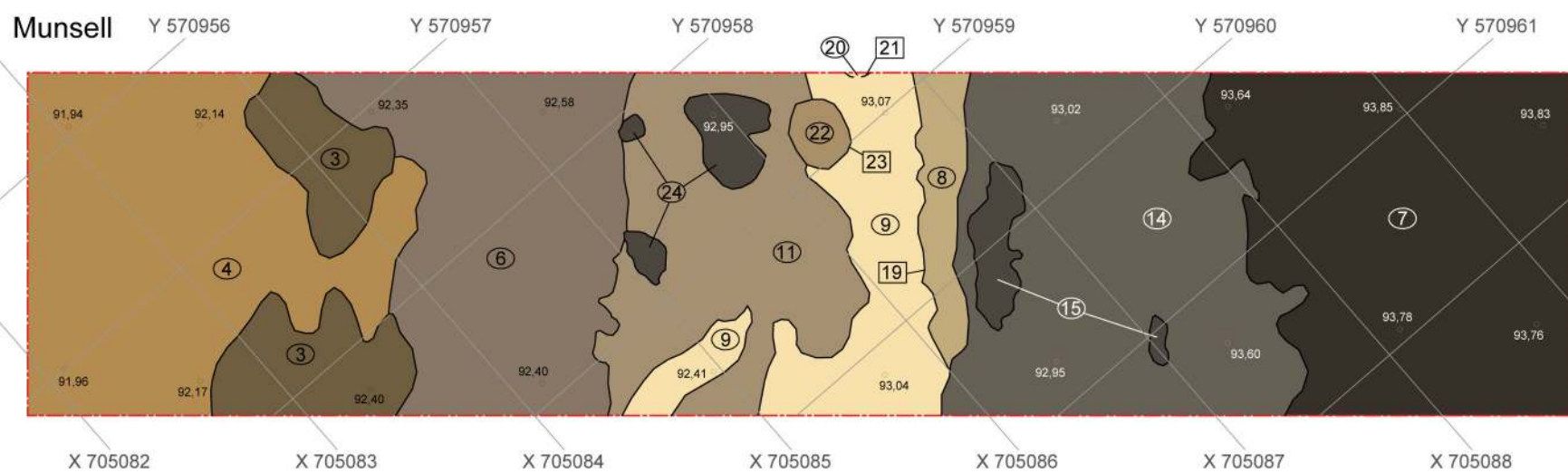
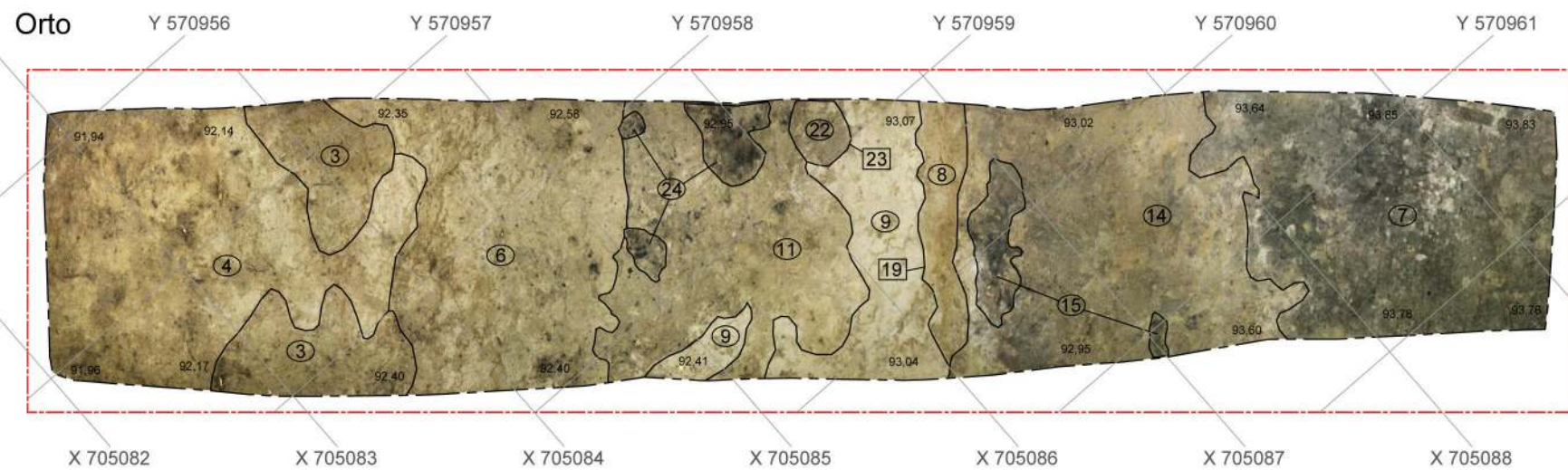
W warstwach przypisanych do tej fazy znaleziono materiał zabytkowy, którego najmłodszy zbiór można datować szacunkowo na XIV–XV wiek, co pozwalałoby na wiązanie tej fazy osadniczej z okresem krzyżackim.

Faza IV

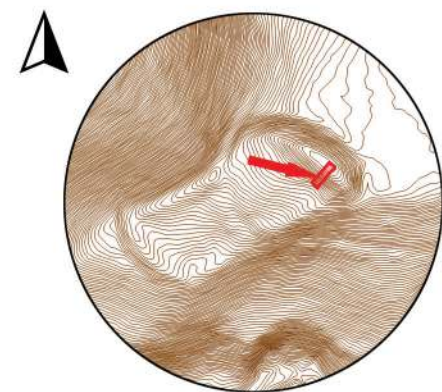
Po opuszczeniu grodziska w późnym średniowieczu jego powierzchnia zaczęła ulegać procesom erozyjnym. Zarejestrowanymi śladami erozji jest sypki piasek z dużą domieszką materii organicznej 3, wydzielony na stoku wału od strony majdanu. W pozyskanym w trakcie badań materiale zabytkowym nie zanotowano zabytków wskazujących, że obszar ten był użytkowany aż do XX wieku.

Faza V

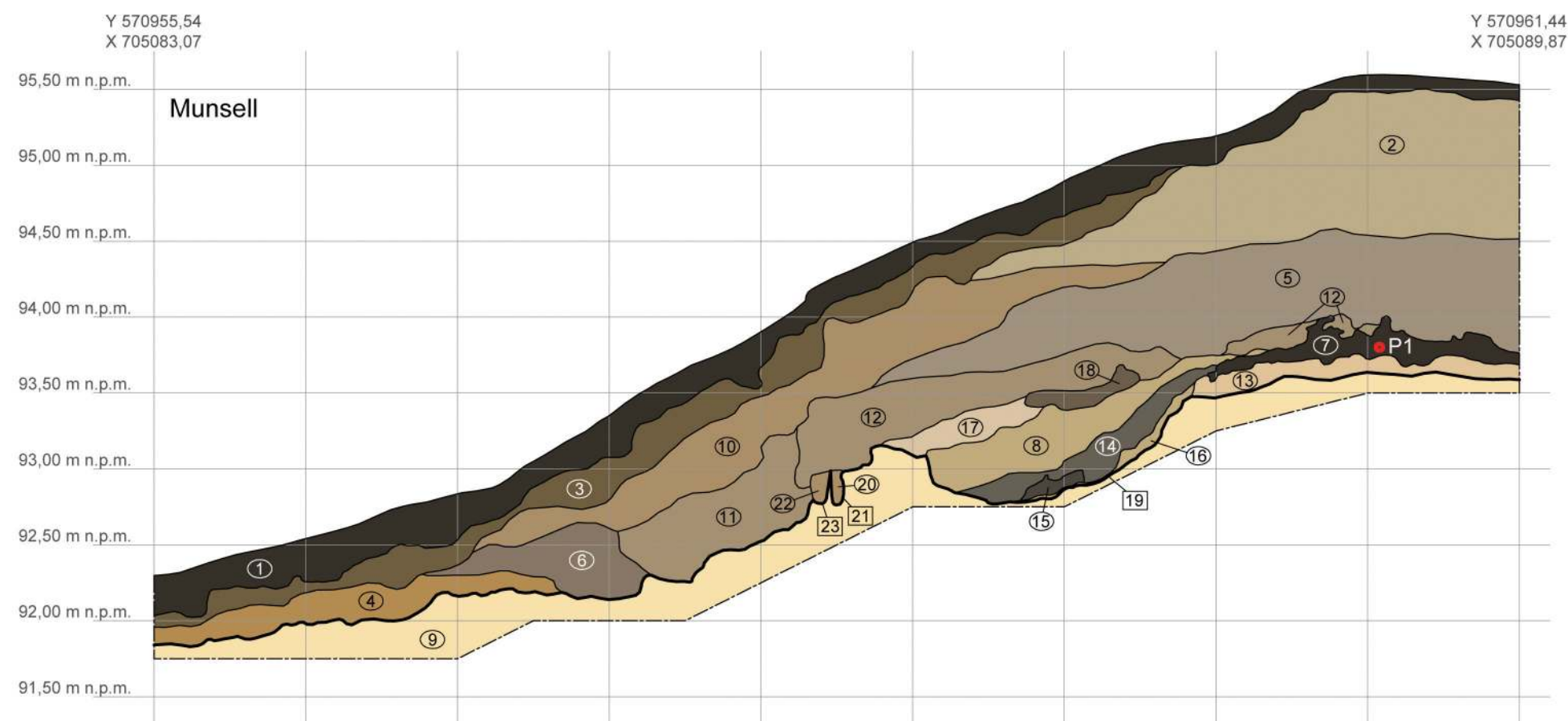
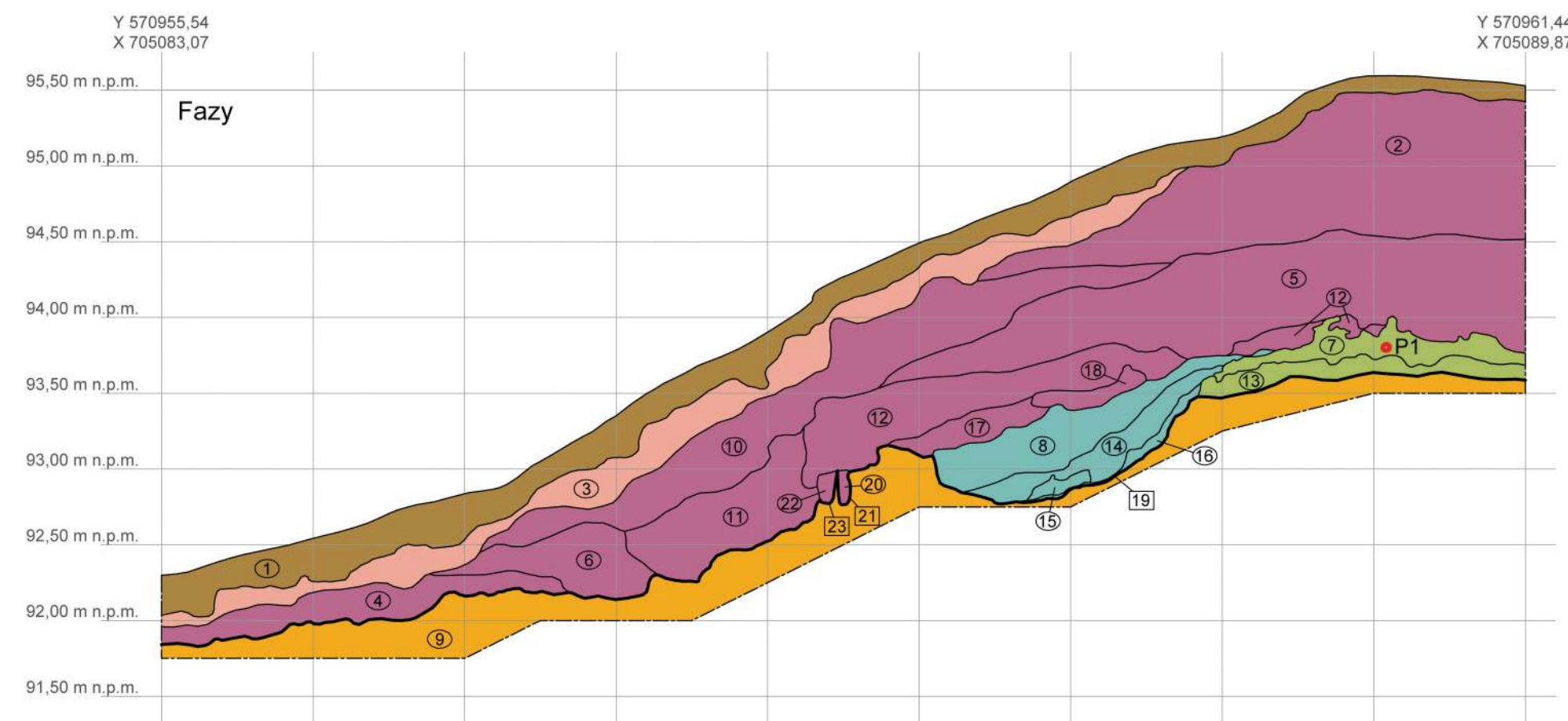
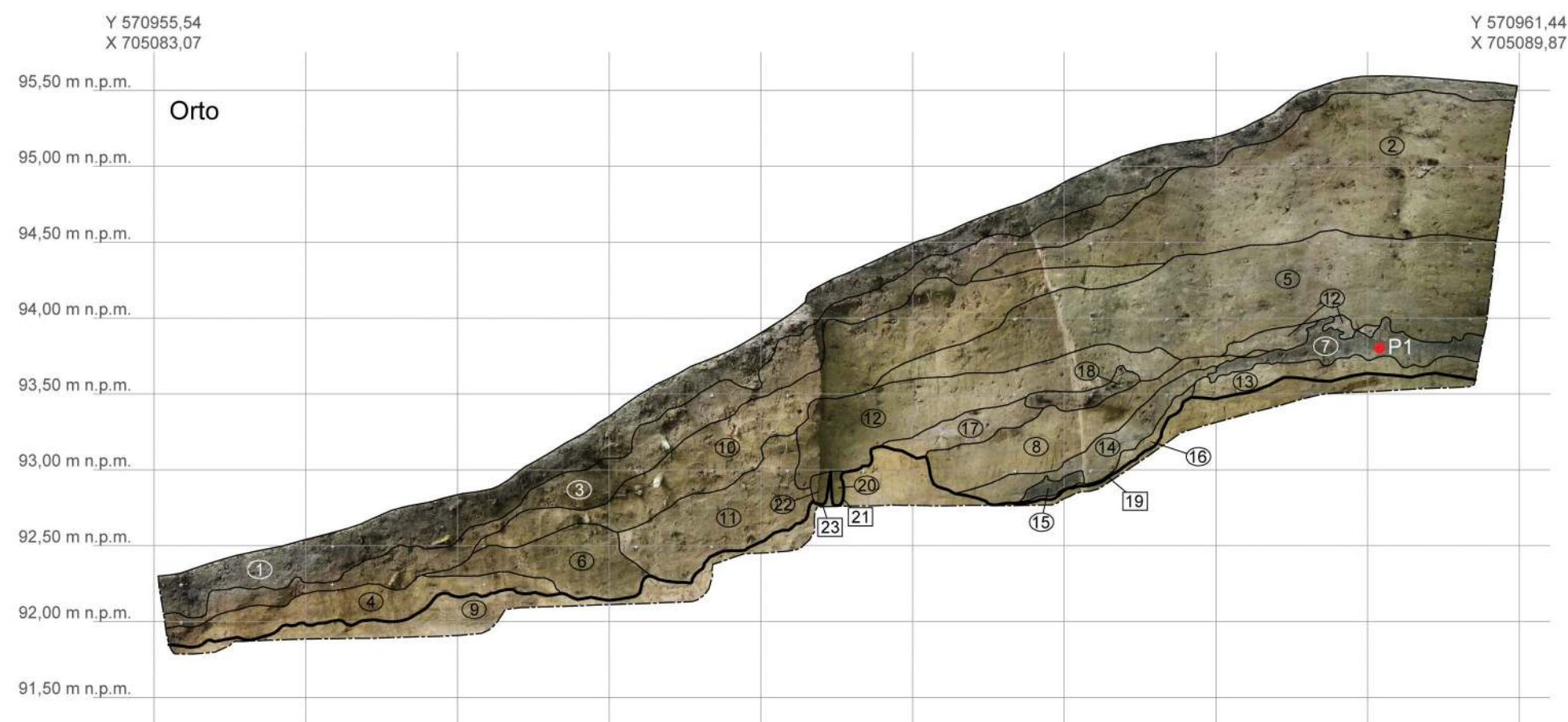
Faza ta wyznacza współczesny poziom użytkowy stanowiska. Warstwa przypisana do tego etapu to sypki piasek z bardzo dużą domieszką materii organicznej 1 – poziom dzisiejszego humusu leśnego. W wielu miejscach jest on naruszony przez zwierzęta, zapewne dziki. Na obszarze podgrodzia widoczne są także w wielu miejscach ślady po współczesnej, najpewniej z okresu II wojny światowej, działalności człowieka.

0 1 m

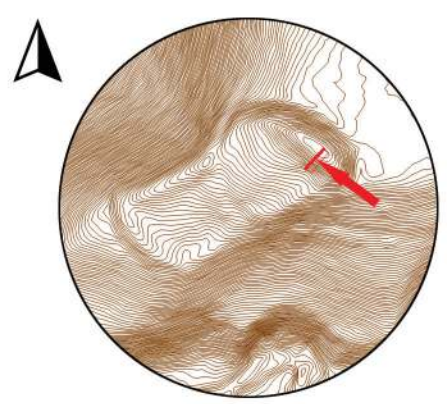

Ryc. 13. Wojnity, st. 1. Stratygrafia nawarstwien w obrębie wału wewnętrznego i krawędzi majdanu – wykop 1, plan (oprac. D. Skoczylas i R. Solecki)

P1 - lata 774-990 n.e.
(prawdopodobieństwo 95,4%)

- Faza V
- Faza IV
- Faza III
- Faza II
- Faza I
- Warstwy naturalne

Ryc. 14. Wojnity, st. 1. Stratygrafia nawarstwień w obrębie wału wewnętrznego i krawędzi majdanu – wykop 1, profil północno-zachodni (oprac. D. Skoczylas i R. Solecki)

ZNALEZISKA

DANIEL SKOCZYLAS I RAFAŁ SOLECKI

Materiał zabytkowy pozyskany podczas badań archeologicznych na st. 1 w Wojnitych składał się z 17 fragmentów naczyń ceramicznych (tabela 2 i 3) oraz 15 zabytków wydzielonych (tablica 1 i 2).

Ceramika

Pozyskany zbiór 17 fragmentów w całości pochodzi z jednostek stratygraficznych zaliczonych do fazy III, w większości z warstw nasypowych tworzących wał grodziska. Ich stan zachowania można określić jako zadowalający. Przeważają co prawda skorupy małe, których największy wymiar mieści się w przedziale 1–4 cm (10 fragmentów, 58,8% zbioru), ale ich powierzchnia nie jest zniszczona. Stosując klasyfikację zaproponowaną przez Andrzeja Buko 16 fragmentów (94,1% całego zbioru) przypisano do kategorii I – ceramika nie wykazująca większego zniszczenia powierzchni¹⁵.

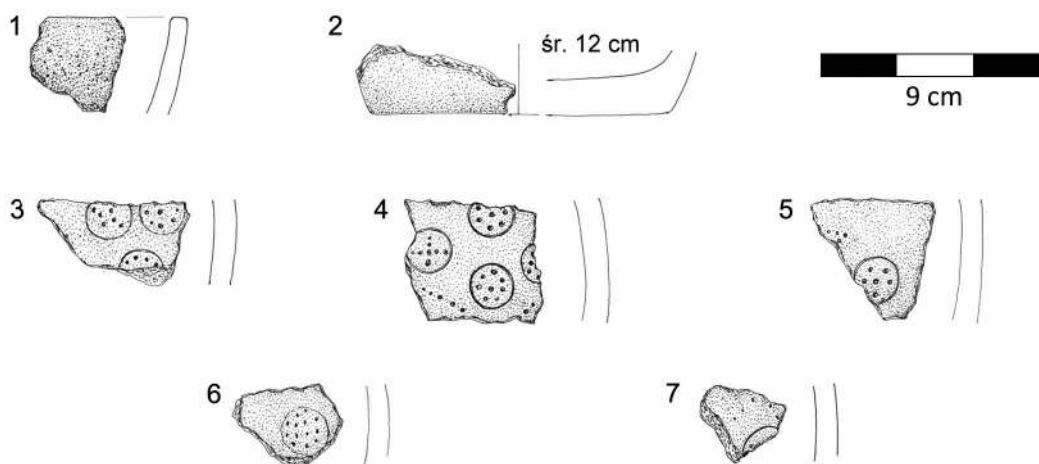
Przeprowadzona analiza wykazała, że pozyskane fragmenty ceramiki reprezentują generalnie jedną grupę technologiczno-surowcową. Proces wypału naczyń, z których pochodzą fragmenty, odbywał się w niezawansowanej atmosferze utleniającej. Po nasiąknięciu fragmenty nie kruszą się. Do wyrobu naczyń użyto masy ceramicznej zawierającej dużą ilość drobnej, średniej i grubej domieszki schudzającej – piasku, drobin tartych kamieni, w tym sporadycznie miki, a także szamotu. Powierzchnia naczyń była często wygładzona. Po stronie wewnętrznej niemal

w każdym przypadku, po stronie zewnętrznej siedem fragmentów nosiło ślady zagładzania. Grubość ścian waha się w przedziale 7–10 mm ze średnią 8 mm. Grubość części dennych naczyń dochodzi do 13 mm. Na sześciu fragmentach zanotowano ślady osmalenia lub przepalenia.

W pozyskanym zbiorze był tylko jeden fragment wylewu (ryc. 15:1), ale jest on zbyt mały, aby możliwe było odtworzenie pełnej formy naczynia. Znaleziono także dwa fragmenty den. Jeden z nich (ryc. 15:2) pochodził z naczynia o płaskim dnie średnicy 12 cm. Na 5 fragmentach brzuśca zanotowano bardzo oryginalną formę zdobienia (ryc. 15:3–7). Były to odciski okręgi średnicy około 18 mm, występujące w grupach, ale nie w stałych odstępach. W środku okręgów występowały nakłucia w różnych układach – tworzące dookolny pierścień z pojedynczym nakłuciem w środku, tworzące krzyż lub chaotycznie rozrzucone. Zanotowano w sumie 10 takich okręgów. Nakłucia występowały także poza okręgami, gdzie układały się w linie, prawdopodobnie wydzielające pola na powierzchni naczynia.

Technologia wykonania naczyń przypomina tę, którą stosowano we wczesnym średniowieczu. Jednakże forma zdobienia powierzchni nie jest charakterystyczna dla tego okresu i brak jest bezpośrednich analogii w znaleziskach z obszaru Warmii i Mazur. Fragment ceramiki z odciskiem stempla w kształcie okręgu, ale z regularnym układem kropek, jest znany z wikińskiego miasta Kaupang w Norwegii, gdzie datowany jest szacunkowo na około VIII wiek n.e. Nie można jednak wykluczyć, że był on tam importem z południowego

¹⁵ Buko 1990: 352.

Ryc. 15. Wojnity, st. 1. Ceramika z jednostek stratygraficznych fazy II (rys. B. Karch)

Tabela 2. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Wojnitych, st. 1 (oprac. R. Solecki)

Faza	Jednostka stratygraficzna	Liczba fragmentów łącznie	Liczba różnych naczyń	Wylewy			Szyjki	Brzúśce						Części przydenne	Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Dna			Fragmenty przepalone	Fragmenty o wypłukanej powierzchni											
				Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Ornamentowane		Rodzaj powierzchni					Wklęsłe				Lekko wklęsłe	Płaskie														
								Liczba fr. ogółem	Chropowate	Gładkie	Wyświecane	Szorstkie	Nieokreślone	Ornamentowane	Ucha																	
III	2	15	3	1	3			12		6		8	1	4			2	44			2											
III	5	1	1					1		1				1																		
III	6	1	1					1				1																				
Suma		17	5	1	3			14		7		9	1	5	1		2	44			2							2	6			

Tabela 3. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Wojnitych, st. 1 (oprac. R. Solecki)

Faza	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe (cm)										Stopień erozji			Suma																
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	I	II	III																	
III	2		1	4	5	1	1	2	1									14	1												15
III	5						1											1													1
III	6								1									1													1
Suma			1	4	5	2	2	2	1	2	2	1	1	1	10		16	1												17	

wybrzeża Bałtyku¹⁶. Motyw kolistych stempli jest dość powszechny z zbiorze pozyskanych w trakcie badań w grodziska Słowian zachodnich w Groß Raden, w Niemczech wschodnich¹⁷. Zabytki z Wojnit wykonano jednak inną techniką (odcisk stempla i nakłuwanie) i można je interpretować jedynie jako lokalne naśladownictwo tamtejszego wzoru. Czy ludność zamieszkująca grodzisko w Wojnitach mogła mieć kontakt z tego typu zabytkami? Być może tak, gdyż stanowisko położone jest w odległości około 40 km od Truso, portu funkcjonującego od końca VII do około XI wieku będącego ważnym punktem wymiany handlowej na Bałtyku¹⁸. Badania archeologiczne potwierdziły, że pobliskie (oddalone o 3,5 km na południowy zachód), posiadające niemal taką samą datę radiowęglową, co Wojnity, grodzisko w Bornitach¹⁹ miało kontakty z Truso. Nie można zatem wykluczyć, że z tego ośrodka napłynęły importowane zabytki, bądź inspiracje.

Zabytki wydzielone

Wszystkie zabytki pozyskano z warstwy humusu w granicach wykopu oraz obszaru, gdzie prowadzone były pomiary. W zbiorze tym znalazły się zabytki współczesne, ale także pojedyncze o metryce średniowiecznej, które znalazły się w humusie w drodze erozji starszych warstw kulturowych.

W zespole zabytków najstarszych znalazła się grupa trzech, fragmentarycznie zachowanych, noży żelaznych²⁰. Pierwszy z nich (tabl. 1:1) miał długość całkowitą 13,5 cm, wąską głównię o długości 9 cm, o lekko łukowatym ostrzu i tylcu oraz prostym trzpieniu w kształcie kolca, równoległego do osi ostrza, został zakwalifikowany do typu 1A wg Ryszarda Rogosza²¹. Na odcinku pomiędzy ostrzem a tyłcem jest guzkowate zgrubienie, które może

¹⁶ Pilø 2011: 298–300.

¹⁷ Schuldt 1981: 27–35.

¹⁸ Jagodziński 2010.

¹⁹ Wynik datowania radiowęglowego z Wojnit po kalibracji to 774–990 n.e. z prawdopodobieństwem 95,4%, a wynik datowania radiowęglowego z Bornit to po kalibracji 889–979 n.e. z prawdopodobieństwem 68,2%; Wadył 2018: 243; Wadył, Martyka i Malarczyk 2018: 134–135.

²⁰ Przy opisie noże zastosowano terminologię wykorzystaną w klasyfikacji zespołu noży z Pucka, za Michalik 2007.

²¹ Rogosz 1983: 262–267.

być pozostałością po okuciu. Podobny zabytek, lecz o nieco dłuższym ostrzu i nieposiadający guzkowatego jelca został znaleziony na stanowisku w Durągu, pow. ostródzki, w warstwach datowanych na XIV–XV wiek²². W katalogu Gerharda Holtmanna, który obejmuje także zabytki z Europy Środkowej i Zachodniej, zdarzają się noże tego typu z kontekstów o wcześniejszej chronologii sięgającej XI wieku²³. Drugi fragment noża (tabl. 1:2) ma długość całkowitą 6 cm, z czego 4 cm stanowi trzpień w kształcie kolca. Ze względu na złamane ostrze określenie bardziej dokładnej charakterystyki jest problematyczne. Trzeci fragment noża (tabl. 1:3) ma długość całkowitą 6 cm, z czego głównia ma 4 cm. Na zachowanym fragmencie krawędź ostrza jest równoległa do tylca. Fragment tylca został owinięty kawałkiem żelaznej blaszki. Jako że większość trzpienia jest ułamana, a zachowany odcinek dość szeroki, nie można wykluczyć, że trzpień miał formę listwy.

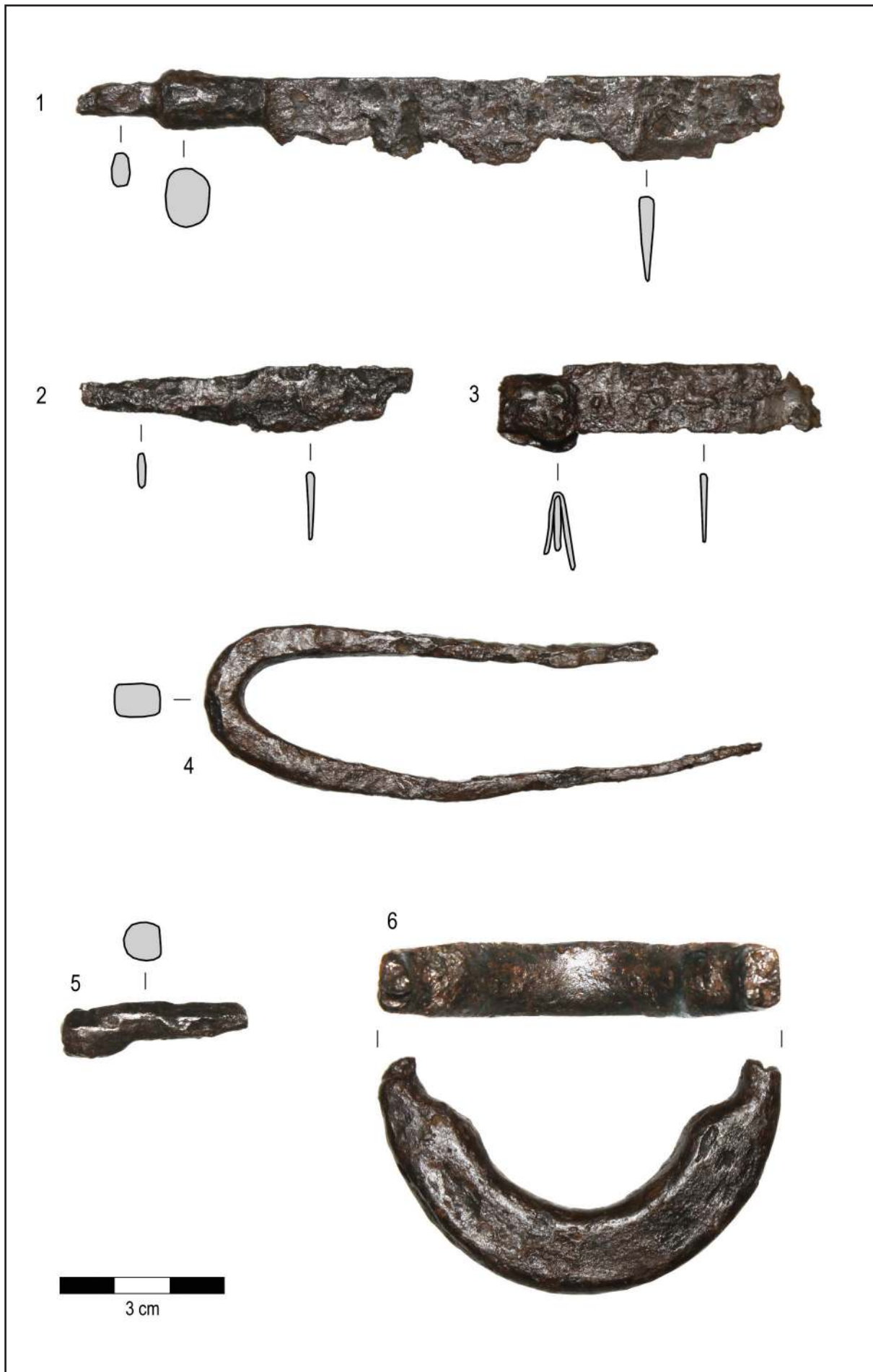
Kolejnymi zabytkami o średniowiecznej chronologii jest żelazna ostroga i brązowe okucie. Ostroga (tabl. 2:1) ma V-kształtny kabłąk, pogrubioną, kolistą w przekroju szyjcę z jednym fragmentarycznie zachowanym widełkiem, ramionami łukowatymi długości około 10 cm i jednym zachowanym zaczepem. Szerokość mierzona pomiędzy końcami kabłąka wynosi 10 cm. Ostrogi tego rodzaju można przypisać do typu III w typologii zaproponowanej przez Zofię Hilczerównę. Typ ten datowany jest generalnie na XIV–XV wiek²⁴. Dość podobny egzemplarz, choć nieposiadający tak wyodrębnionej szyjki, pochodzi z grodziska w Rozprzy, pow. piotrkowski, z kontekstu datowanego na XIII–XIV wiek²⁵. Brak kompletnego zachowania widełek, zaczepów czy brak kółka gwiazdowego uniemożliwia dokładną chronologię zabytku oraz kompleksowe określenie typu ostrogi. Brązowe okucie (tabl. 2:4) ma kształt krzyża greckiego z bokami uformowanymi w motyw flozystyczny, pośrodku natomiast znajduje się wypustka w kształcie kuli otoczonej czterema mniejszymi kulami. Aplikacja ma wymiary 2,5 × 2,5 cm i wysokość 1,5 cm. Podobne znalezisko, choć nieco większych rozmiarów pochodzi z późnośredniowiecznej siedziby

²² Kobylińska 2017c: 289–291.

²³ Holtmann 1993: 45, 211–219.

²⁴ Hilczerówna 1956: 15; 62–67.

²⁵ Marciniak-Kajzer 2011: 209.

Tablica 1. Wojnity, st. 1. Zabytki wydzielone (fot. R. Solecki)

Tablica 2. Wojnity, st. 1. Zabytki wydzielone (fot. R. Solecki)

obronnej w Trzemszach, pow. turecki, gdzie zinterpretowano ją jako okucie szkatułki²⁶. Zabytkiem o średniowiecznej chronologii jest też żelazny skobel (tabl. 1:4) o owalnym profilu, długości ramienia do 10 cm, wykonany ze sztabki o prostokątnym przekroju. Zabytki tego typu spotykane są dość często na stanowiskach ze stałymi fazami zasiedlenia z okresu średniowiecza i późnego średniowiecza²⁷. Podobne skoble odnaleziono między innymi podczas badań wieży mieszkalnej w Plemiętach, pow. grudziądzki²⁸.

Ostatnim zabytkiem o prawdopodobnie późnośredniowiecznej chronologii jest ołowiana plomba o średnicy około 18 mm i grubości 7 mm. Odcisk stempla, który pozwoliłby na precyzyjniejsze określenie chronologii, jest nieczytelny. Zabytki tego typu są dość uniwersalne i występują od późnego średniowiecza aż po późną nowożytność²⁹.

Do grupy zabytków o współczesnej chronologii zaliczono guzik, dwie monety oraz odznakę wojskową. Guzik (tabl. 2:5) wykonano z mosiądzu. Jest to typ guzików jednowarstwowych, płaskich, z uszkiem z drutu. Guziki te są przedmiotami cywilnymi i można je datować na przełom XIX/XX wieku. Pierwsza moneta to miedziany 1 Pfennig z 1877 roku wybity w mennicy w Berlinie (tabl. 2:8). Awers: Godło Cesarstwa Niemieckiego; rewers: „1 PFENNIG DEUTSCHES REICH”. Druga moneta to 5 Rentenpfennigów z brązalu z 1925 roku wybitych w mennicy berlińskiej (tabl. 2:7). Awers: kłosa zboża „1925 A”; rewers: „5 RENTENPFENNIG DEUTSCHES REICH”. Odznaka wojskowa (tabl. 2:9) to odznaka Hitlerjugend pochodząca z okresu III Rzeszy z sygnaturą M1/25 i monogramem w kole „RZM”.

Ostatnią opisaną grupą zabytków są przedmioty o nieokreślonej chronologii. Pierwszym z nich jest żelazna klamerka (tabl. 2:2) w kształcie prostokąta o wymiarach wewnętrznych 11 × 14 mm, wykonana z kwadratowego w przekroju drutu, o grubości około 2 mm. Przedmiot ten posiada uniwersalny kształt przez co nie jest możliwe określenie dokładnej chronologii. Następnym zabytkiem jest płaska sztabka o długości 6 cm,

szerokości 0,6 cm i grubości 0,3 cm, wygięta w lekki łuk i z dwoma otworami. Znaleziska o podobnych kształtach opisywane są jako podkówki buta, lecz fragmentaryczność zachowania nie pozwala na jednoznaczną interpretację. Kolejna jest żelazna, półkolistą sztabka (tabl. 1:6), w przekroju kwadratowa, o grubości 1,5 cm, która przy końcach ścienia się (być może jest to ślad po wyrobieniu?). Największa szerokość, liczona pomiędzy końcami złamanych ramion, wynosi 7 cm. Jako że zachowany jest tylko fragment, trudno stwierdzić, jak przedmiot wyglądał w całości – czy było to ogniwo, czy może masywny skobel konstrukcyjny?³⁰ Do grupy tej zaliczono też fragment szpiczastego żelaznego drutu (tabl. 1:5), o owalnym przekroju, długości 3,4 cm i szerokości do 0,7 cm, który być może jest ułamkiem gwoźdźcia.

CHRONOLOGIA I DZIEJE GRODZISKA W WOJNITACH, ST. 1

DANIEL SKOCZYLAS I RAFAŁ SOLECKI

Dotychczas chronologia grodziska w Wojnitych, st. 1 była wskazywana jako staropruska, ale bez podparcia źródłami. Archeologiczne badania wykopaliskowe przeprowadzone w 2021 roku, pomimo ograniczonej skali, pozwoliły wydzielić dwie średniowieczne fazy użytkowe. Są one dobrze czytelne w układzie stratygraficznym wału wewnętrznego, rozdzielającego majdan i podgrodzie. Starszą fazę, na którą wskazują wyniki datowania radiowęglowego, które po kalibracji dały przedział lat 827–990 n.e. z prawdopodobieństwem 89,6%³¹, należy wiązać z osadnictwem ludności pruskiej. Obecnie faza ta nie ma jednak potwierdzenia w materiale zabytkowym. Pozyskany zbiór fragmentów ceramiki jest bardzo skromny. Dodatkowo, odkryta na skorupach unikatowa forma zdobień nie ma bezpośrednich analogii. Najbliższe zabytki, które mają trochę podobną ornamentykę, znane są z oddalonego o ponad 600 km w linii prostej na zachód grodziska w *Groß Raden*, w Niemczech wschodnich³². Wskazane byłoby zatem szersze rozpoznanie nawarstwień kulturowych związanych z tym horyzontem, po pierwsze w celu potwierdzenia chronolo-

²⁶ Marciniak-Kajzer 2016: 99 (tabl. 16:3).

²⁷ Łukomiak 2015: 39–48.

²⁸ Łukomiak 2016: 149.

²⁹ Majewski 2017: 117–123; Połczyński 2017: 201–204.

³⁰ Łukomiak 2016: 39–48.

³¹ Analiza przeprowadzona w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, próba nr Poz-149693.

³² Schuldt 1981: 27–35.

gii na około IX–X wiek, a po drugie w celu poszerzenia bazy źródeł dla naczyń ceramicznych o oryginalnej formie dekoracji. Informacje te pozwoliłyby lepiej ustalić rangę grodziska w Wojnitach i spozycjonować je na ówczesnej mapie osadnictwa pruskiego.

Młodszy okres osadnictwa średniowiecznego potwierdzony jest zarówno z nawarstwieniach, jak i w materiale zabytkowym, i należy go wiązać z falą osadnictwa krzyżackiego. Tworzenie nowych osad i zaludnianie tego obszaru rozpoczęło się najpewniej pod koniec XIII wieku, po tym, jak kapitule warmińskiej przypadły ziemie wokół dzisiejszego Pieniężna³³. Data lokacji samego Pieniężna nie jest znana, ale jest ono wymieniane w dokumencie z 1282 roku jako *Melzak*³⁴, a w dokumencie z 1312 roku opisane jest następująco: „*civitas nostra in quodam nostro territorio Malcekuke pruthenice quod sonat teuthunice Melzak*”³⁵. Wieś Wojnity (*Woyniten*) wymieniana jest z kolei po raz pierwszy w 1289 roku³⁶. Szacunkowy okres powstania dwóch

największych pobliskich miejscowości może ramowo wskazywać, kiedy pojawiło się także osadnictwo na obszarze grodziska w Wojnitach. W trakcie przeprowadzonych badań nie natrafiono jednak na wyraźną warstwę kulturową z tego okresu, ani na dużą liczbę zabytków. Co więcej brak jest materiału masowego, który sugerowałby stałe osadnictwo. Być może więc na obszarze grodziska (podgrodzia) w Wojnitach planowane było założenie miasta, ale plan ten nie został zrealizowany. Przykład nieudanej lokacji znany jest z obszaru pod władzami zakonu krzyżackiego, między innymi z Dąbrówna, pow. ostródzki (tu warto wskazać, że stanowisko to ma bardzo zbliżony plan do grodziska w Wojnitach)³⁷ i Barczewa, pow. olsztyński³⁸. Tu także wskazane byłoby przeprowadzenie badań wykopaliskowych na obszarze podgrodzia, które pozwoliłyby na zweryfikowanie tej hipotezy.

Najmłodszy dający się wydzielić epizod związany z wykorzystaniem powierzchni grodziska można łączyć z prawdopodobnie obozowaniem tam grupy Hitlerjugend. W humusie przy wale znaleziono odznakę tej formacji, a na powierzchni podgrodzia widać pozostałości najpewniej drewnianych pryczy.

³³ Koziełło-Poklewski 1973a: 48–50.

³⁴ CW I, dokument 53: 35.

³⁵ Koziełło-Poklewski 1973b: 156; CW I, dokument 163: 91–92.

³⁶ Pollakówna 1953: 37; CW I, dokument 83: 48–49.

³⁷ Koperkiewicz 2023: 7–27.

³⁸ Biermann *et al.* 2019: 266.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Antolak, M.
2013. Problemy zagospodarowania turystycznego rezerwatów przyrody na przykładzie rezerwatu przyrody „Dolina rzeki Wąszy”. *Zeszyty Naukowe. Inżynieria Środowiska* 149(29), 14–22.
- Antoniewicz, J.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Światowit* 25: 5–211.
- Arnold, J.R. i R.R. Reinertsen
2012. *Triumf Napoleona. Kampania Frydlandzka 1807 roku*. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Bender, J.
1871. Grabhügel im Födersdorfer Forste. *Altpreußische Monatsschrift* 8, 177–182.
1887. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. Band 9, Heft 27–29. Braunsberg: Verlag von Hune’s Buchhandlung.
- Bezenberger, A.
1909. Hügelgräber in dem Födersdorfer Forst. *Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prussia* 22: 1–27.
- Biermann, F., C. Herrmann, A. Koperkiewicz i E. Ubis
2019. Burning Alt-Wartenburg. Archaeological evidence for the conflicts between the Teutonic Order and the Grand Duchy of Lithuania from a deserted medieval town near Barczewko (Warmia, Poland). *Lietuvos archeologija* 45: 265–293
DOI: 10.33918/25386514-045008
- Biskup, M.
2019. *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308–1521*. Oświęcim: Napoleon V.
- Bötticher, A.
1894. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen. 4: Die Bau- und Kunstdenkmäler in Ermland*. Königsberg: Teichert.
- Buko, A.
1990. Wykorzystanie zjawiska erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne* 42: 349–359.
- Ceynowa B. (red.)
2020. *Kawa czy herbata? Archeologiczne świadectwa konsumpcji napojów w dawnym Gdańsku*, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Chilińska-Früboes, A.
2018. Zapinki oczkowe serie głównej jako głos w dyskusji nad początkami kultury Dollkeim-Kovrovo, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur. Tom 2*: 15–41. Warszawa-Białystok-Olsztyn: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Chojnacka-Banaszkiewicz, A.
2017a. Stary Folwark, st. 1: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 1*: 129–182. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
2017b. Stary Folwark, st. 1: chronologia stanowiska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 1*: 191–193. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Cieśliński, A.
2016. The society of Wielbark culture, AD 1–300, [w:] A. Rzeszotarska-Nowakiewicz (red.), *The Past Societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the early middle ages. Chapter 4. 500 BC – 500 AD*: 217–255. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Crome, H.
1937. Karte und Verzeichnis der vor- und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreußen* 2: 97–125.
1940. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. *Prussia: Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Dąbał, J.
2015. Wyroby ceramiczne, [w:] J. Dąbał, K. Krawczyk i T. Widerski (red.), Gdańsk, *Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013–2014*: 221–264. Gdańsk: Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Gdański.
- Dąbrowski, J.
1960. Badania na grodzisku Łęcze pow. Elbląg w roku 1958. *Wiadomości Archeologiczne* XXVI/3–4: 266–272.
1967. Wyniki prac wykopaliskowych na grodzisku Łęcze, pow. Elbląg. *Wiadomości Archeologiczne* XXXII/3–4: 385–404.
1997. *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Drzewicz, A.
2004. *Wyroby z kości i poroża z osiedla obronnego ludności kultury łużyckiej w Biskupinie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Eichhorn, A.
1863. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. Band 2, Heft 4–6. Mainz: Verlag von Franz Kichheim.

1866. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. Band 3, Heft 7–9. Braunsberg: Verlag von Eduard Peter.
- Florek, M.
2014. Czy „grodzisko” to dawny, zniszczony gród? O niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł topomastycznych. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* XXXV: 171–188.
- Gackowski, J.
2000. Osiedla nawodne z Mołtajn i Pieczarek na tle osadnictwa Pojezierza Mazirskiego we wczesnej epoce żelaza. *Światowit* 2(43)/Fasc. B: 65–69.
- Gierlach, B.
1966. Zabytki metalowe, [w:] J. Gąssowski, B. Gierlach i E. Kowalczevska (red.), *Materiały wykopaliskowe z Zamku Królewskiego w Warszawie. Tom I*: 141–150. Warszawskie Materiały Archeologiczne 1. Warszawa: Prezydium Stołecznej Rady Narodowej – Wydział Kultury, Urząd Konserwatorski M. St. Warszawy – Konserwator Zabytków Archeologicznych.
- Gładki, M. i A. Jaremek
2021. Materiały z badań ratowniczych na stan. 25 w Strużynie, gm. Morań, pow. ostródzki. Kolejny głos w dyskusji nad tzw. „pograniczem bałtyjsko-pomorskim” w późnej epoce brązu i początkach wczesnej epoki żelaza. *Światowit Supplement Series B: Barbaricum* 15: 79–98.
- Gryzińska-Sawicka, N.
2012. Próba modelowego ujęcia gospodarki na Pomorzu we wczesnym okresie rzymskim. *Przegląd Archeologiczny* 60: 85–105.
- Haftka M. i S. Wadył
2015. *Węgry: zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
- Henneberger, C.
1576. *Prussiae, das ist des Landes zu Preussen, welches das herrichste Theil ist Sarmathiae Europae eigentliche und warhafftige Beschreibung*, skala około 1:370 000, Königsberg.
1595. *Erclerung der Preüssischen grössern Landtaffel oder Mappen Mit leicht erfindung aller Stedte, Schlösser, Electen, Kirchdörffer, Orte, Ströme fliesser vnd See so darinnen begriffen*. Królewiec: bey Georgen Osterbergern.
- Herrmann, J.
2002. Tradition und Neubeginn ur- und frühgeschichtlicher Forschungen an der Berliner Akademie der Wissenschaft 1946–1952. Zum 110. Geburtstag von Wilhelm Unverzagt. *Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät* 54/3: 85–100.
- Hilczerówna, Z.
1956. *Ostrogi Polskie z X–XIII wieku*. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hollack, E.
1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreußischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben*. Glogau-Berlin: Kommissions Verlag von Carl Flemming.
- Holtmann, G.F.W.
1993. *Untersuchung zu mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Messern*. Göttingen.
- Hoffmann, M.J.
1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. *Światowit Supplement Series B: Barbaricum* 2: 20–38.
1999. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 177, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2000. *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 191, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Honczaruk, M. i L. Kacprzak
2014a. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Głębock (34)*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014b. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Wolnica (98)*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Horanin, M.
2005. Sieć leprozoriów w państwie zakonnym w Prusach. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2: 133–155.
- Ilan, D.
2016. The ground stone components of drills in the ancient Near East: sockets, flywheels, cobble weights, and drill bits. *Journal of Lithic Studies* 3/3: 261–277. DOI: 10.2218/jls.v3i3.1642
- Jagielska, E.
2020. (red.) Standardy prowadzenia badań archeologicznych. Cz. 1. Badania nieinwazyjne lądowe. *Kurier Konserwatorski* 17: 9–49.
- Jagodziński, M.F.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Katalog stanowisk*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

2010. *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
2017. *Janów Pomorski/Truso. Struktura i zabudowa strefy portowej (badania 1982–1991)*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Kacprzak L. i M. Honczaruk
2014. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Górowo Haweckie (62)*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kadrow, S.
1994. Co datują laboratoria radiowęglowe? *Światowit* XXXIX:143–151.
- Khomiakova O.
2021. Sambian-Natangian hillforts in the 1st-millennium AD settlement system of the southeastern Baltic region, [w:] T. Ibsen, K. Ilves, B. Maixner, S. Messal i J. Schneeweiß (red.), *Fortifications in their Natural and Cultural Landscape: From Organising Space to the Creation of Power*: 35–49. Schriften Des Museums Für Archäologie Schloss Gottorf 15. Bonn: Habelt-Verlag.
- Khomiakova O., I. Skhodnov i S. Chaukin
2019. Hillforts of the Central Nadruvians: a case study of settlement patterns and social organization in former East Prussia in the first half of the 1st millennium AD. *Archaeologia Lituana* 19: 78–99. DOI: 10.15388/ArchLit.2018.19.5
- Klimek, R.
2017. Obraz rzeki Pasłęki na nieznannej mapie archiwalnej, [w:] M. Dzik i G. Śnieżko (red.), *Fines testis temporum. Studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Heyman w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*: 197–219. Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Ziemowit.
2021. Pierwsze kościoły na Warmii i ich wpływ na rozwój dróg lokalnych. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 3(313): 459–472. DOI: 10.51974/kmw-141599
2022. Brody na Warmii w średniowiecznych dokumentach i na nowożytnych mapach rękopiśmiennych. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1(316): 123–143. DOI: 10.51974/kmw-149251
- Kobylińska, U.
- 2017a. Tątlawki, st. 2: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 118–132. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- 2017b. Wieprz, st. 20: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 249–259. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Ste-
- fana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- 2017c. Durąg, st. 1: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 272–295. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- 2017d. Podągi, st. 2: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 1*: 444–459. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobylińska, U., R. Solecki i J. Wysocki
2017. Tątlawki, st. 2: chronologia stanowiska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 135–136. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kondracki, J.
2002. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kontny, B.
2005. Czas wojny czy czas dobrobytu? Zmiany w obrazie wyposażenia w broń grobów kultury przeworskiej w rozwiniętym odcinku fazy B2. *Studia i Materiały Archeologiczne* 12: 59–88.
- Koperkiewicz, A.
2023. Civitas Ylienburg. Głos wołającego na Puszczy (Galindzkiej) o ratunek dla pierwszych lokacji miejskich Warmii i Mazur. *Warmińsko Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 15: 6–27.
- Kopiczko, A.
2018. Warmińska kapituła katedralna. Zarys dziejów. *Studia Elbląskie* XIX: 11–27.
2019. Parafia i kościół w Orniecie w świetle protokołu powizytacyjnego z 1798 r. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 111: 129–145. DOI: 10.31743/abmk.2019.111.07
- Kosmowska-Ceranowicz, B. i T. Pietrzak
1982. *Znaleziska i dawne kopalnie bursztynu w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwa Geologiczne.
- Koziełto-Poklewski,
- 1973a. Dzieje powiatu, [w:] M. Lossman (red.), *Braniewo. Z dziejów miasta i powiatu*: 37–84. Olsztyn: Pojezierze.
- 1973b. Orneta, Pieniężno, [w:] M. Lossman (red.), *Braniewo. Z dziejów miasta i powiatu*: 137–169. Olsztyn: Pojezierze.
- Krause, E.
1976. Z problematyki badań tzw. „grodzisk stożkowatych” w Polsce. *Sprawozdania Archeologiczne* XXVIII: 283–284.
- Kruppé, J.
1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Pol-*

- sce. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kubicki, R.
2012. *Młynarstwo w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIII–XV wieku (do 1454 r.)*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kurzyk, K. i A. Ostasz
2015. Osada kultury iwieńskiej z Mieścina, gm. Tczew, woj. pomorskie, stan. 17. *Pomorania Antiqua* XXIV: 105–130.
- Kuśnierz, J.
2005. Militaria z Czeramna nad Huczwą. Próba rekonstrukcji sposobu ataku Tatarów na gród (w 1240 r.) na podstawie dotychczasowych badań archeologicznych. *Acta Militaria Mediaevalia* 1: 115–132.
- Labuda, G.
1990. Podbój Prus w XIII wieku, [w:] M. Biskup (red.), *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyku od XIII do połowy XVI wieku*: 31–50. Toruń: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Zakład Historii Pomorza.
- Lubowicka, A.M.
2011. Ceramika z najnowszych badań zamku krzyżackiego w Toruniu. O naczyniach i wiktuałach z krzyżackiej kuchni. *Rocznik Toruński* 38: 127–155.
- Łągiewka, M., L. Opyrchał i M. Wanat
2015. Rola obiektów hydrotechnicznych na obszarach objętych ochroną przyrody. *Przeegląd Naukowy – Inżynieria i Kształtowanie Środowiska* 69: 249–256.
- Łapo, J.M.
2009. Wokół Szwedzkiego Szańca. Echa Wojen Szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych Ziemi Pruskiej. *Pruthenia* 4: 241–286.
- Łukomiak, K.
2015. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu na tle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Praca magisterska, promotor prof. nadzw. dr hab. Anna Marciniak-Kajzer, Instytut Archeologii, Uniwersytet Łódzki.
2016. Zamykanie pomieszczeń w późnośredniowiecznych siedzibach mieszkalno-obronnych na podstawie źródeł archeologicznych, [w:] K. Marinow, K. Szadkowski, K. Węgrzyńska (red.), *Varia Mediaevalia. Studia nad średniowieczem w 1050. Rocznice Chrztu Polski*: 141–154. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. DOI: 10.18778/8088-325-3.14
- Majewski, M.
2017. Plomby ołowiane, [w:] M. Majewski i K. Stań (red.), *Archeologia Stargardu. Badania na Rynku Staromiejskim*: 117–125. Stargard: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie.
- Marciniak-Kajzer, A.
2006. Późnośredniowieczny dwór rycerski w Leszczu. Przyczynek do dyskusji na temat funkcji niektórych siedzib możnowładczych. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1:7–17.
2011. *Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
2016. *Archaeology on Medieval Knights' Manor Houses in Poland*. Łódź-Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
2018. Gródki stożkowate czy zamki typu motte. *Archaeologia Historica Polona* 26: 59–70.
- Marcinkowski, M.
2011. *Fajans pomorski ze Starego Miasta w Elblągu*, Elbląg.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytniej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykładów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255. DOI: 10.12775/AHP.2013.011
- Mączyńska, M.
2019. Faza C3 w kulturze wielbarskiej – próba wyróżnienia. *Wiadomości Archeologiczne* LXX: 43–63. DOI: 10.36154/wa.70.2019.02
- Melcher, B. i A. Melcher
1903. *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Dritte Lieferung: Provinz Ostpreussen. Mit einer Karte der Provinz Ostpreussen*. Berlin: Verlag des Königlichen Statistischen Landesamts.
- Michalik, P.
2007. *Późnośredniowieczne i wczesnonowożytnie noże z zamku w Pucku*. Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages 15, Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Łódź: Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Ośrodek Badań Naukowych Imienia Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.
- Oniszcuk A.
2013. *Życie odbite w naczyniu. Konsumpcja*

- luksusowa i codzienna w Gdańsku w XVII–XIX wieku na podstawie naczyń ceramicznych z terenu Centrum Dominikańskiego i kwartału Długi Targ - Powroźnicza, T. I. Warszawa.
- Pasierb, B.
2012. Techniki pomiarowe metody elektrooporowej. *Czasopismo Techniczne. Środowisko* 109/2: 191–199.
- Pilø, L.
2011. The Pottery, [w:] D. Skre (red.), *Things from the Town: Artefacts and Inhabitants in Viking-Age Kaupang. Volume 3*: 281–304. Aarhus: Aarhus University Press. DOI: 10.2307/jj.608256.12
- Piotr z Dusburga.
1679. *Ordinis Teutonicis Sacerdotis, Chronicon Prussiae, in quo Ordinis Teutonicis origo, nec non res ab ejusdem Ordinis magistris ab An. MCCCXXVI. usque ad An. MCCCXXVI. in Prussia gestae exponuntur, cum incerti auctoris continuatione usque ad Annum MCCCCXXXV.*
- Pollakówna, M.
1953. *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim.* Poznań: Instytut Zachodni.
- Pończyński, Ł.
2017. Ołowiane plomby towarowe z Gdańska, Długich Ogrodów, stanowisko 86. *Gdańskie Studia Archeologiczne* 6: 201–216.
- Popkiewicz, E. i J. Czebreszuk
2016. Wiedza i umiejętności rzemieślników obrabiających bursztyn w epoce brązu. Studium archeologii eksperymentalnej na przykładzie produkcji bursztynowego pektorału kultury mykeńskiej. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 52: 81–101.
- Purowski, T.
2008. Wyniki badań wykopaliskowych osady obronnej w Tarławkach, pow. węgorzewski. *Wiadomości Archeologiczne* LX: 335–360.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2014. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Orneta (97).* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Rabek, W. i A. Młynczak
2002. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Pieniężno (61).* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Rabek, W. i B. Świerszcz
2002. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Chruściel (60).* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Rabiega, K., F. Welc, R. Solecki i B. Nowacki
2021. Wyniki badań na stanowisku Wysoka Wieś, stan. 8, pow. ostródzki, [w:] R. Solecki (red.), *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*: 71–90. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Rabiega, K., F. Welc, R. Solecki, B. Nowacki, A. Orłowska i J. Wysocki
2021. Wyniki badań na stanowisku Stańkowo, stan. 1, pow. kwidziński, [w:] R. Solecki (red.), *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*: 21–42. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Radkowski, J. i J. Wysocki
2016. Wstęp do problematyki gródków stożkowatych z terenu średniowiecznego państwa zakonu krzyżackiego, znajdujących się na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*: 295–385. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW, Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Rogosz, R.
1983. Obróbka i zastosowanie żelaza, [w:] E. Cnotliwy, L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*: 262–267. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rutkowska, P.
2020. *Przebieg procesu bielcowania w cyklu uprawy monokultur sosnowych w wybranych obszarach piaszczystych Polski Północnej.* Doktorat przygotowany w Katedrze Gleboznawstwa i Kształtowania Krajobrazu Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Rutyna, M.
2017. Strużyna, st. 21: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 79–88. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts.* Berlin: VEB Deutsches Verlag der Wissenschaften.

- Siczek, Ł.
2016. Gwoździe jako zabytek archeologiczny. Materiały z badań zamku Chojniku. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 58: 165–179.
DOI: 10.17427/SSA16009
- Solecki, R.
2017a. Strużyna, st. 24: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 101–105. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
2017b. Grabin, st. 1: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 315–332. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
2021. (red.) *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
2022a. Boreczno, st. 8: położenie grodziska i jego forma, [w:] R. Solecki (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 3*: 192–194. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
2022b. Winiec, st. 2: znaleziska, [w:] R. Solecki (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 3*: 119–132. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Solecki, R., F. Welc i B. Nowacki
2021. Wyniki badań na stanowisku Wysoka Wieś, stan. 7, pow. ostródzki, [w:] R. Solecki (red.), *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*: 91–105. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Solecki, R. i J. Wysocki
2017. Wieprz, st. 20: położenie grodziska i jego forma, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 243–244. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Solon, J., J. Borzyszkowski, M. Bidłasik, A. Richling, K. Badora, J. Balon, T. Brzezińska-Wójcik, Ł. Chabudziński, R. Dobrowolski, I. Grzegorzczak, M. Jodłowski, M. Kistowski, R. Kot, P. Krąż, J. Lechnio, A. Macias, A. Majchrowska, E. Malinowska, P. Migoń, U. Myga-Piątek, J. Nita, E. Papińska, J. Rodzik, M. Strzyż, S. Terpiłowski i W. Ziaja
2018. Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data. *Geographia Polonica* 91/2: 143–170.
DOI: 10.7163/GPol.0115
- Sowiński, T.
2015. *Z biegiem Wąszy. Szlaki dydaktyczno-historyczne w gminie Pieniężno*. Pieniężno: Urząd Miejski w Pieniężnie.
- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Szczygieł, K.
2024. Wyniki analizy szczątków zwierzęcych pochodzących z warstw kulturowych grodzisk badanych w ramach projektu „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 2. Warmia Wschodnia”, [w:] R. Solecki (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 3: Odkrywane na nowo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Thielen, P. G.
1958. *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438)*. Marburg: N.G. Elwert Verlag.
- Wadył, S.
2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* VIII: 149–164.
2013b. Wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa z mezoregionu dorzecza górnej Drwęcy. *Acta Universitatis Nicolai Copernici* XXXIII: 129–152.
DOI: 10.12775/AUNC_ARCH.2013.007
2015. Wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa z mikro-regionu Baldram-Podzamcze, gm. Kwidzyn. *Pomorania Antiqua* 24: 411–452.
2018. Ostroga z zaczepami haczykowatymi zaigietymi do wnętrza z Bornit, pow. braniewski. *Pomorania Antiqua* XXVII: 241–254.
2019. *Studia nad kształtowaniem się pogranicza pomorsko- i mazowiecko-pruskiego we wczesnym średniowieczu*. Olsztyn: Oficyna Wydawnicza Pruthenia.
2022. Wprowadzenie, [w:], S. Wadył (red.), *Miejsce, które rodziło władzę. Gród z początków wczesnego średniowiecza w Pasyumi*

- na Pojezierzu Mazurskim: 13–19. Warszawa: Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
DOI: 10.47888/9788366210301.13-19
- Wadył, S. i K. Martyka
2019. Nowy element układanki. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bornitach koło Pieniężna. *Slavia Antiqua* LX: 75–93.
DOI: 10.14746/sa.2019.60.4
- Wadył, S., K. Martyka i D. Malarczyk
2018. Wczesnoabbasydzkie dirhamy z nowo odkrytego grodziska w Bornitach koło Pieniężna. *Wiadomości Numizmatyczne* 62/1–2(205–206): 129–143.
DOI: 10.24425/wn.2018.125040
- Waluś, A.
1987. Wstępne wyniki badań cmentarzyska kurhanowego w miejscowości Piórkowo, gm. Płoskinia, woj. elbląskie [w:] A. Pawłowski (red.), *Badania archeologiczne w województwie elbląskim w latach 1980–83*: 177–192. Malbork: Muzeum Zamkowe.
1990. „Łużycka” faza cmentarzyska kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w Piórkowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*: 117–132. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
1992. Cmentarzysko kurhanowe w Piórkowie, woj. elbląskie, w świetle prac wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 1984–1987. *Światowit Supplement Series B: Barbaricum* 2: 39–52.
- Waluś A. i B. Kowalewska
1999. *Kurhan I i II z cmentarzyska w Stolnie, gm. Miłakowo, woj. warmińsko-mazurskie*. (= Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages 1). Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Wiewióra, M.
2016. Gród i zamek w państwie krzyżackim – miejsce tradycji czy tradycja miejsca? *Archaeologia Historica Polona* 24: 195–231.
DOI: 10.12775/AHP.2016.010
- Woelky, C.P. i J.M. Saage
1860. *Codex diplomaticus Warmiensesis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlandes. Bd. 1: Urkunden der Jahre 1231–1340*. Mainz: Verlag von Franz Kirchheim.
- Woelky, C.P.
1874. *Codex diplomaticus Warmiensesis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. Bd. 3, Urkunden der Jahre 1376–1424 nebst Nachträgen*. Braunschweig-Leipzig: Eduard Peter.
- Wołagiewicz, R.
1993. *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*. Szczecin: Muzeum Narodowe.
- Woźniakowski, A.
2017. *Trójkąt Lidzbarski odcinek 1 Frombork – Płoskiński Młyn. Mapa turystyczna fortyfikacji na terenie Nadleśnictwa Zaporowo*. Wejherowo: Casamata.
- Wólkowski, W.
2017. Początki zamków warmińskich – problem pierwotnych układów funkcjonalno-przestrzennych zamków dominium warmińskiego do połowy XIV w., [w:] A. Bocheńska i P. Mrozowski (red.), *Początki mury wanych zamków w Polsce do połowy XIV w.*: 105–118. Warszawa: Arx Regia – Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Wyszomirski, S. (tłum).
2011. *Piotr z Dusburga. Kronika ziemi pruskiej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Voigt, J.
1830. *Geschichte Preussens : von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*. Tom 4 (= *Die Zeit von der Unterwerfung der Preussen 1283 bis zu Dieterichs von Altenburg Tod 1341*). Königsberg: Verlage der Gebrueder Borntrager.
- Żórawska, A.
2000. Osada ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w Piórkowie, woj. warmińsko-mazurskie. *Światowit* 2(43)/Fasc. B: 286–290.
2001. Bursztyn w kulturze kurhanów zachodniobałtyjskich. *Światowit* 3(44)/Fasc. B: 213–231.
- Żurowski, T.
1951. Fajki gliniane: z badań archeologicznych. *Ochrona Zabytków* 4/1–2(12–13): 39–57.

